

Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya

137. Maig 2021

El ministeri de catequista

El passat 10 de maig, festa litúrgica de sant Joan d'Àvila, el Papa Francesc signava la Carta apostòlica *Antiquum ministerium* per la qual instituïa el ministeri de catequista, aquest servei eclesial universal i necessari.

Com a rector de parròquia, em vaig sentir animat a llegir atentament el document a fi de poder-lo comentar després amb els catequistes de la parròquia.

Com a biblista, em vaig voler fixar sobretot en les citacions bíbliques del document: la primera (núm. 1) és un fragment destacat de la Primera carta als Corintis on l'Apòstol, basant-se en el simbolisme del cos humà —que és un, però amb molts membres— parla del cos eclesial i de la unió de forces que li donen vitalitat.

M'havia arribat primer la versió castellana del motu proprio i allí m'estranyà que, referint-se a l'amor, 1Co 12,31 era traduït com: un "*carisma*" excepcional; el text grec original, però, parla clarament de: "*camí*" per damunt de tota comparació; aquell que tothom ha de recórrer sigui quin sigui el seu *carisma* propi.

Vaig buscar la versió catalana del SIC i em va tranquil·litzar comprovar la seva perfecta sintonia amb la nostra BCI (i en definitiva la fidelitat filològica i teològica a l'escrit inspirat de sant Pau).

La teologia paulina dels carismes destaca que *l'Esperit distribueix els seus dons* de forma que ningú els té tots, però que ningú es queda sense (1Co 12,11).

Cap *carisma* és indispensable per a tot cristià, però *el camí de l'amor* sí que ho és.

La secció anterior de 1Co 12,4-11 se centrava en la font unitària dels carismes i en la seva pluralitat multiforme. La font dels carismes és unitària perquè brolla de l'amor de Déu (Pare, Fill i Esperit Sant); el text amb allargament trinitari parla del fet que *l'Esperit és un de sol, el Senyor és un de sol, Déu és un de sol*.

Així com també en diversifica la denominació: parla de *dons* com a regals de gràcia, de *serveis* perquè han de servir al bé comú i de *miracles* perquè venen del poder de Déu.

Sempre els carismes, com les virtuts, han de formar un conjunt harmoniós: quan una veritat, valor o carisma, n'anul·la un altre, llavors està destrossant el conjunt. Ni l'Eucaristia tota sola és suficient per a identificar un cristià! Per això ens cal tenir sempre molt present el conjunt mosaic de la comunitat modèlica, fruit de Pentecosta,

amb els germans *constants a escoltar l'ensenyament dels apòstols i a viure en comunió fraterna, a partir el pa i a assistir a les pregàries* (Ac 2,42).

Així s'entén millor la referència en la Carta apostòlica a *la comunió de vida com una característica dela fecunditat de la veritable catequesi*. També Pau a la quarta part (5,1-6,10) de la seva Carta als Gàlates, explicant què és viure d'acord amb l'Esperit, diu que *el qui és instruït en la Paraula de Déu ha de compartir el que té amb el qui l'instrueix*, és a dir, *amb el seu catequista* (Ga 6,6). L'ús del verb tècnic *katêkhein* (d'on ve la paraula “*catequesi*”) apunta cap a la comunió de vida presentada com el context indispensable per al naixement i consolidació de la comunitat dels deixebles de Crist.

Es tracta d'instruir sobretot en la Paraula de Déu, perquè mai no hem de perdre de vista la gran veritat subratllada per Benet XVI: *El fonament de tota espiritualitat cristiana autèntica i viva és la Paraula de Déu anunciada, proclamada, meditada i celebrada en l'Església* (*Verbum Domini*, 121).

Només així el catequista podrà ajudar la gent del seu temps a *constatar la solidesa de l'ensenyament rebut* (Lc 1,4): i no qualsevol ensenyament recolzat en qualsevol tradició o costum.

Quan 1Pe 3,15 insta a *donar resposta a tothom qui us demani raó de l'esperança que teniu*, cal tenir molt present que és inútil i absurd donar resposta —tot i que ben explicada— a qui no ha plantejat cap pregunta.

Quan amb el seu estil de vida un cristià no provoca interrogants vitals al seu voltant, més val que calli i que no cerqui donar explicacions. Només els preocupats i ocupats *per fer el bé* (1Pe 3,13) son cridats al testimoniatge catequètic. Cal *donar resposta* després que el testimoniatge de vida evangèlic hagi provocat la pregunta radical en el cor dels altres: com és que els seguidors de Jesús responeu d'una altra manera als reptes que tots compartim?

L'esperança és la fe posada dins el moviment de la història, tant personal i col·lectiva: enmig de la comunitat parroquial i eclesial, o de la humana del barri, poble o societat. Com totes les virtuts (i els defectes!), també l'esperança és contagiosa, però potser *l'esperança* (com la *des-esperança*) ho és més encara.

Visquem l'esperança! Fonamentem bé la nostra esperança! Fem possible l'esperança de tothom!

José-Luis Arín Roig

El projecte de Déu en favor de la humanitat. El relat de la creació (Gn 1,1-2,4a)

per Francesc Ramis Darder

La Bíblia comença amb el relat de la creació. La narració representava per als antics la descripció de l'origen de l'univers, però implicava molt més que això. El relat descobreix davant la mirada humana la presència divina en els racons del món, i alhora, ofereix a l'home el projecte diví per a edificar la societat a imatge i semblança de Déu. Vegem, doncs, la proposta del Senyor a la humanitat perquè l'ésser humà pugui transformar-se i transformar el món a imatge i semblança del creador.

1. Situació i sentit del relat de la creació en el conjunt de la Bíblia

El relat de la creació encapçala la Sagrada Escripura i exerceix una funció semblant a la del pròleg de tot llibre. Per això és important preguntar-se: què desitja ensenyar-nos la narració de la creació?

La nostra resposta recorrerà dues etapes. Començarem mostrant que el text de la creació no es només la descripció científica pròpia del pensament antic sobre l'origen de l'univers. El text és, sobretot, un relat religiós que contempla el sentit de l'univers amb els ulls de la fe. Després veurem com la primera pàgina del Gènesi no es limita a ser la contemplació religiosa del món, sinó que és la proposta de Déu a l'home perquè edifiqui la societat segons el projecte diví.

1.1. Sentit religiós del relat de la creació

Els autors antics perceberen en el relat de la creació la descripció física, geològica i biològica de l'origen i el desenvolupament de l'univers. No els faltava raó, ja que el relat segueix un itinerari lògic. Tanmateix, els comentaristes antics no deixaren de fer-se preguntes sobre el procés de la creació narrat en el Gènesi.

La Bíblia diu: “La terra era caòtica i desolada, les tenebres cobrien la superfície de l’oceà” (Gn 1,2). Però, com pot ser que al principi no existís res, si ja existia l’oceà? El Sol i la Lluna estableixen l’existència del dia i de la nit: llavors, com és possible que Déu establís el dia i la nit (Gn 1,5) abans de crear el Sol i la Lluna (Gn 1,14)?

Aquestes preguntes al·ludeixen només al contingut de la narració; això no obstant, les ciències naturals plantejaren qüestions més serioses. La geologia provà que el món no sorgí en sis dies (Lyell), mentre la narració de la creació sembla que ho afirma sens dubte. Qui té raó: la geologia o la Bíblia? La biologia constata l’evolució dels éssers vius (Darwin); però el relat de la creació sosté que cada grup d’éssers vivents sorgí independentment dels altres. És que la Bíblia menteix en narrar la creació?

El segle XIX fou testimoni de les disputes entre la veritat confessada per la Bíblia i l’evidència dels descobriments científics. Aleshores els estudiosos de la Bíblia començaren a abandonar la lectura literal del relat de la creació per adoptar una posició metafòrica. Vegem-ne un exemple.

La geologia afirma que la terra s’ha format al llarg de milions d’anys, mentre el Gènesi en conta el procés de formació en sis dies. Els estudiosos, per resoldre el dilema, afirmaren que els dies que apareixen en el relat de la creació són d’una durada molt més llarga de vint-i-quatre hores, podien arribar a assolir cadascun una durada de milions d’anys. És a dir, s’havien d’entendre com a períodes molt llargs.

Però aviat s’hagueren d’enfrontar al problema biològic de l’edat dels patriarques: “Després del naixement de Set, Adam encara va viure vuit-cents anys, i tingué fills i filles. Adam morí a l’edat de nou-cents trenta anys [...]. Matusalem tenia cent vuitanta-set anys quan va engendrar Lèmec. Després del naixement de Lèmec, Matusalem encara va viure set-cents vuitanta-dos anys, i tingué fills i filles. Matusalem morí a l’edat de nou-cents seixanta-nou anys” (Gn 5,1-32).

L’edat dels patriarques semblava que contradia el text bíblic. Si els patriarques haguessin viscut tant de temps, haurien sobreviscut al Diluvi, i continuarien vivint en l’època del rei David; però no apareixen després del Diluvi ni figuren en la història de David. Els estudiosos, per resoldre el problema, suposaren que la durada dels anys referits a l’edat dels patriarques era de menys de tres-cents seixanta-cinc dies. En definitiva, afirmaren que aquells anys eren molt més curts que els anys actuals.

Però en llegir conjuntament el relat de la creació (Gn 1,1-2,4a) i les genealogies dels patriarques (Gn 5,1-32), els erudits arribaven a un dilema de solució impossible. Com podia ser que els dies duressin milers d’anys, mentre que els anys duraven menys de tres-cents seixanta-cinc dies? En altres paraules: com pot ser que allargant la durada dels dies, s’escurci la durada dels anys?

Aquesta contradicció dugué naturalistes i biblistes a comprendre que el llenguatge de la ciència i el de la Bíblia persegueixen objectius distints. Les ciències investiguen l’origen i la dinàmica de l’univers, mentre que la Bíblia sondeja el sentit últim de

l'univers i de la història. La Bíblia cerca el sentit de les coses contemplant l'univers i la història amb els ulls de la fe; i la ciència descobreix el funcionament de la naturalesa i la història utilitzant la metodologia dels estudis històrics i científics.

1.2. El relat de la creació ofereix el projecte de Déu a la humanitat

La Bíblia és un llibre religiós que cerca el sentit del cosmos i de la història. El relat de la creació és una narració religiosa que indaga sobre el sentit de l'univers i de la història. Però, quin tipus de llenguatge religiós utilitza el relat de la creació?

El llenguatge religiós adopta formes diverses: l'homília, l'exhortació, la celebració del perdó, etc. El relat de la creació és una pregària pensada perquè descobrim la presència divina a les entretelles del món, i utilitzem el projecte de Déu per a transformar la societat a la seva imatge i semblança. Per això, en llegir el relat de la creació com una pregària, aconseguim dues coses. D'una banda, percebem les petjades de Déu en el cor del món; i, de l'altra, demanem al Senyor que ens concedeixi la seva força per a construir una societat teixida a la seva imatge i semblança.

Podem entendre el relat de la creació com una pregària? Vegem-ho desde la perspectiva dels nostres germans hebreus.

La primera lletra de l'alfabet hebreu s'anomena àlef la segona bet. De vegades en la narració bíblica, Déu comença els seus discursos més importants amb la primera lletra de l'alfabet: àlef. Els Deu Manaments són el discurs més important que Déu adreça al seu poble al llarg de l'AT. El Senyor comença la seva intervenció dient: "Jo soc el Senyor, el teu Déu, que t'ha fet sortir del país d'Egipte" (Ex 20,2). Més tard, quan Déu vol refermar els seus llaços d'amor amb Israel afirma: "Vosaltres sereu el meu poble i jo seré el vostre Déu" (Jr 30,22). Observem que en ambdues ocasions destaca el mot català "Jo", terme que comença en hebreu amb la primera lletra de l'alfabet: àlef.

El relat de la creació comença amb la locució: "Al principi" (Gn 1,1). La locució catalana "al principi" és en hebreu una sola paraula: *berèixit*, que comença amb la segona lletra de l'alfabet hebreu: la lletra *bet* (b).

Arribem ara fins al començament del Salm 4, en què un creient implora l'ajut de Déu: "Ara que t'invoco, respon-me, oh Déu que em fas justícia" (Sl 4,2). La paraula que encapçala l'oració, "respon-me", comença en hebreu amb la lletra bet. La referència al Salm 4 mostra com l'oració de l'home bíblic comença, en algunes ocasions importants, amb la segona lletra de l'alfabet. I recalca, d'aqueixa manera, i fins i tot de manera gràfica, com la pregària és la resposta de l'home a Déu que li parla i l'estima primer. Déu comença el seu discurs amb la primera lletra, l'àlef continguda en el "Jo"; i l'home prega començant l'oració amb la segona lletra, la bet, que inicia el mot "respon-me".

El lector hebreu, en llegir la primera paraula del Gènesi, observava el mot *berèixit*: "Al principi" (Gn 1,1). En veure que la paraula *berèixit* començava amb la lletra bet, la segona de l'alfabet, comprenia el text com una pregària. L'orant, en convertir en

pregària el relat de la creació, percebia la petja de Déu en el món; i, alhora, demanava la força de Déu per a edificar la societat a imatge i semblança del creador.

Com descobreix l'orant la presència de Déu en utilitzar el relat de la creació per a la seva pregària?

Si llegim amb cura el relat de la creació, descobrirem que el mot "Déu" hi apareix trenta-cinc vegades. El significat dels nombres és important per a captar el sentit de la Sagrada Escripura. Assaborim el significat del nombre trenta-cinc en el relat de la creació.

El nombre trenta-cinc és el resultat de multiplicar cinc per set. El nombre cinc evoca el Pentateuc, que conté els cinc llibres que, per a la tradició hebrea, constitueixen el nucli de la Bíblia. El nombre set indica la plenitud en l'àmbit cultural jueu. Per això allò que assoleix la plenitud es relaciona amb el nombre set. El dia sagrat dels jueus, el dissabte, és dia setè de la setmana; i el canelobre del Temple tenia set braços. Ajuntant el significat dels nombres set i cinc percebem el significat del nombre trenta-cinc: nucli i plenitud. La paraula "Déu" hi apareix trenta-cinc vegades, perquè Déu batega en el més pregon de cada cosa i de cada persona per a portar-los a la plenitud.

Els lectors hebreus convertien la primera pàgina de la Bíblia en la contemplació de la presència de Déu en el cor del món; i, alhora, en llegir-la, adquirien el compromís de construir la societat segons el projecte diví.

La Bíblia comença amb una pregària: "el relat de la creació". I, des de la perspectiva cristiana, acaba amb la pregària final de l'Apocalipsi: "Amén! Vine, Senyor Jesús!" (Ap 22,20). Des de la perspectiva cristiana, la Bíblia pot entendre's com un llibre de pregària. Car des del començament (Gn 1,1-2,4a) fins a la fi (Ap 22,20), contempla amb els ulls de la fe les petjades de Déu en el món i exigeix a l'home que, amb l'ajuda divina, dugui a terme el projecte alliberador de Déu.

Ara llegirem el relat de la creació com la pregària que mostra la petjada de Déu en el món i alhora compromet l'home a construir la societat amb els valors divins.

2. Lectura del text

1 Al principi, Déu va crear el cel i la terra. 2 La terra era caòtica i desolada, les tenebres cobrien la superfície de l'oceà, i l'Esperit de Déu planava sobre les aigües.

3 Déu digué:

—Que existeixi la llum.

I la llum va existir. 4 Déu veié que la llum era bona, i separà la llum de les tenebres. 5 Déu va donar a la llum el nom de dia, i a les tenebres, el de nit.

Hi hagué un vespre i un matí, i fou el primer dia.

6 Déu digué:

—Que hi hagi un firmament enmig de les aigües, per a separar unes aigües de les altres.

7 I va ser així. Déu va fer la volta del firmament i va separar les aigües que hi ha a sota la volta de les que hi ha a sobre. 8 Déu donà a la volta del firmament el nom de cel.

Hi hagué un vespre i un matí, i fou el segon dia.

9 Déu digué:

—Que les aigües de sota el cel s'apleguin en un sol indret i apareguin els continents.

I va ser així. 10 Déu donà als continents el nom de terra, i a les aigües aplegades, el de mar. Déu veié que tot això era bo.

11 Déu digué:

—Que la terra produeixi vegetació, herbes que facin llavor i arbres de tota mena que donin fruit amb la seva llavor, per tota la terra.

I va ser així. 12 La terra produí la vegetació, les herbes de tota mena que fan la seva llavor i els arbres de tota mena que donen fruit amb la seva llavor. Déu veié que tot això era bo.

13 Hi hagué un vespre i un matí, i fou el tercer dia.

14 Déu digué:

—Que hi hagi a la volta del cel uns llumeners per a separar el dia de la nit i assenyalar les festivitats, els dies i els anys, 15 i que des de la volta del cel il·luminin la terra.

I va ser així. 16 Déu va fer els dos grans llumeners: un de més gran que governés el dia i un de més petit que governés la nit; va fer també les estrelles. 17 Déu els col·locà a la volta del cel perquè il·luminessin la terra, 18 governessin el dia i la nit i separessin la llum de les tenebres. Déu veié que tot això era bo.

19 Hi hagué un vespre i un matí, i fou el quart dia.

20 Déu digué:

—Que les aigües produeixin éssers vius que s'hi moguin i animals alats que volin entre la terra i la volta del cel.

21 Déu va crear els grans monstres marins, els éssers vius de tota mena que es mouen dintre l'aigua, i tota mena d'animals alats. Déu veié que tot això era bo. 22 Déu els beneí dient-los:

—Sigueu fecunds, multipliqueu-vos i ompliu les aigües dels mars, i que els animals alats es multipliquin a la terra.

23 Hi hagué un vespre i un matí, i fou el cinquè dia.

24 Déu digué:

—Que la terra produeixi éssers vius de tota mena: bestioles i tota mena d'animals domèstics i feréstecs.

I va ser així. 25 Déu va fer tota mena d'animals feréstecs i domèstics i tota mena de cucs i bestioles. Déu veié que tot això era bo.

26 Déu digué:

—Fem l'home a imatge nostra, semblant a nosaltres, i que sotmeti els peixos del mar, els ocells del cel, el bestiar, i tota la terra, amb les bestioles que s'hi arrosseguen.

27 Déu va crear l'home a imatge seva, el va crear a imatge de Déu, creà l'home i la dona. 28 Déu els beneí dient-los:

—Sigueu fecunds i multipliqueu-vos, ompliu la terra i domineu-la; sotmeteu els peixos del mar, els ocells del cel i totes les bestioles que s'arrossegueu per terra.

29 Déu digué encara:

—Mireu, us dono totes les herbes que fan llavor arreu de la terra i tots els arbres que donen fruit amb la seva llavor, perquè siguin el vostre aliment. 30 A tots els animals de la terra, a tots els ocells del cel i a totes les bestioles que s'arrossegueu, a tots els éssers vius de la terra, els dono l'herba verda per aliment.

I va ser així.

31 Déu veié que tot el que havia fet era molt bo.

Hi hagué un vespre i un matí, i fou el sisè dia.

2 Així van quedar acabats el cel i la terra amb tots els seus estols. 2 El setè dia, Déu havia acabat la seva obra. El dia setè, doncs, va reposar de tota l'obra que havia fet. 3 Déu va beneir el dia setè i en va fer un dia sagrat, perquè aquell dia reposà de la seva obra creadora.

4 Així foren els orígens del cel i de la terra quan van ser creats.

3. Elements del text

El rei Nabucodonosor l'any 587 aC conquerí Jerusalem i deportà part de la població a Babilònia, la capital del seu imperi. L'exili permeté als hebreus familiaritzar-se amb la ciència babilònica. Els savis babilònics havien redactat l'epopeia anomenada *Atra-Hasis*, i el poema denominat *Enuma Elish* per explicar l'origen de l'univers i de l'home. Igualment, havien compost la història de *Gilgamesh*, on descriuen la duresa de la condició humana. L'exili acabà l'any 538 aC quan el rei Cir conquerí Babilònia. El rei convertí el país d'Israel en una província de l'Imperi persa i permeté als hebreus exiliats retornar a Jerusalem (Esd 1,2-4).

Els sacerdots havien mantingut la cohesió del poble durant l'exili i continuaren regint-lo a Jerusalem. Assentats a la Ciutat Santa, els sacerdots escrigueren la història que narrava els orígens del poble. Aquesta història s'anomena, literàriament, "Composició Sacerdotal" i comença amb el relat de la creació.

La ciència babilònica permeté als hebreus dibuixar el mapa científic de l'univers. La ciència babilònica possibilità que els deportats compreguessin l'univers des de la lògica científica. Per això quan els sacerdots escrigueren el relat de la creació tingueren en compte el "mapamundi" après a Babilònia. Però no es limitaren a descriure científicament el món. El contemplaren amb els ulls de la fe, i plasmaren en la narració de la creació el sentit de l'univers i de la història. El món i la història són sostinguts per les bones mans de Déu; però afirmaren també que el Senyor exigeix a l'ésser humà el compromís de construir la societat segons els criteris divins. Vegem alguns elements del text per poder aprofundir en la perspectiva que implica edificar la societat segons els criteris de Déu.

*Girona,
tapís de la creació*

“Al principi” (Gn 1,1)

L'elaboració del relat de la creació fou lenta; però entre els anys 400-350 aC constituïa ja la primera pàgina del Gènesi. En aquelles dates la província de Judà era una regió marginal de l'Imperi persa. Les grans proeses de David jeien sepultades en l'oblit; i el magnífic temple de Salomó havia estat substituït per un temple modest (Esd 3,12).

En comparar la petitesa de Judà amb l'esplendor dels perses, els jueus experimentaven la sensació amarga del seu fracàs. Què restava de la promesa de Déu a Abraham?: “Et convertiré en un gran poble, et beneiré i faré gran el teu nom” (Gn 12,2). Judà perdia els fonaments per a creure en la bondat de Déu. En lloc d'un gran poble era una regió petita, i en lloc d'una nació beneïda eren súbdits del rei persa.

Però mentre els fonaments de la religió hebrea es dissolen, un grup de sacerdots escriu una pregària per tornar al poble l'esperança (Gn 1,1-2,4a). Comencen la seva oració dient: “Al principi va crear Déu el cel i la terra” (Gn 1,1).

El mot “principi” presenta en català dues accepcions principals. D'una banda indica el començament de quelcom: el diumenge és el “primer dia de la setmana”. De l'altra, indica que una persona o una cosa té fonament. Per exemple, en veure algú que destaca per la seva rectitud ètica diem: “és una persona de principis”. En dir-ho, no indiquem que la persona tingui un bon “començament”, sinó que la seva vida es “fonamenta” en bons valors. La locució “al principi” de Gn 1,1 no significa “a l'inici” o “al començament”, sinó “en el fonament”.

Els sacerdots saben que els habitants de Jerusalem, en sentir-se la regió marginal d'un imperi llunyà, es demanen: la vida i el món tenen cap sentit?, qualque fonament?

La resposta dels sacerdots és una professió de fe: sí, la vida i el món tenen sentit perquè es fonamenten en Déu! En el fonament de tot, “al principi”, hi batega la presència de Déu. Sociològicament parlant, els sacerdots podrien pensar que la religió hebrea estava a les acaballes. Però des de l’òptica de la pregària, comprenen que les coses no són així: en el fonament de tot hi ha la presència de Déu. O, dit en llenguatge poètic, afirmarien: la vida i el món tenen sentit perquè reposen en les mans bones de Déu.

“va crear Déu el cel i la terra” (Gn 1,1)

Els sacerdots afirmen que l’univers té sentit en sostenir que ha estat creat per Déu. L’univers, el cel i la terra, reposa en les bones mans de Déu perquè Ell l’ha creat. El mot “crear” és peculiar a l’AT, car només s’utilitza per a indicar accions realitzades per Déu. L’home “fa” i “fabrica”, però sols Déu “crea.”

Què significa “crear”? El llenguatge actual explica que l’acció de “crear” consisteix a fer sorgir quelcom del no-res. Però en temps antics el significat de la paraula era distint. No implicava fer sorgir quelcom del no-res, sinó conferir sentit al que existeix.

Vegem-ne un exemple pres d’Isaïes. El profeta recorda la captivitat dels israelites a Babilònia, i parla al poble en nom de Déu: “Això us fa saber el Senyor, el Sant d’Israel, el qui us allibera: Per vosaltres llanço un exèrcit contra Babilònia [...] Jo soc el Senyor, el vostre Sant, soc el Creador d’Israel, el vostre rei” (Is 43,14-15). Israel patia el dolor de la deportació a Babilònia, però el Senyor l’alliberà per mitjà del rei Cir (Is 41,1-5). El Senyor diu al seu poble: “soc el Creador d’Israel” (Is 43,15), però amb això no indica que faci sorgir Israel del no-res, ja que quan Israel patia l’exili babilònic (597-538) feia segles que existia com a poble.

La locució “el Creador d’Israel” (Is 43,15) és paral·lela al “qui us allibera” (Is 43,14). El Senyor crea Israel quan l’allibera de les urpes de Babilònia. Per tant, en Is 43,14-15, la veu “crear” s’ha d’entendre com a “alliberar”. Afirmar que Déu crea el seu poble significa declarar que l’allibera. El Senyor atorga un sentit nou a la vida del seu poble: la nació deportada esdevé un poble lliure.

La referència a Isaïes mostra que el sentit de la paraula “crear” no connota, en un primer moment, l’accepció de fer sorgir quelcom del no-res. Implica l’experiència de l’alliberament i el descobriment del sentit de la vida. I, precisament, aquest és el significat del mot “crear” en Gn 1,1. Quan Déu crea el món, l’allibera i li dona sentit. Però, de què allibera Déu el cosmos i quin sentit li atorga?

“La terra era caòtica i desolada, les tenebres cobrien la superfície de l’oceà” (Gn 1,2)

A primera vista les paraules “caòtica”, “desolada”, i “superfície” semblen la ressenya geogràfica de la Terra (Gn 1,2). Tanmateix, aquests termes no constitueixen una descripció geogràfica. Indiquen la percepció religiosa dels sacerdots en contemplar la

desesperança del poble. Els habitants de Jerusalem, allunyats de Déu, jeu en el sense sentit de la idolatria. I l'allunyament de Déu, la idolatria, s'expressa en el relat de la creació mitjançant les paraules “caòtica i desolada [...] superfície”. Vegem-ho.

La paraula “desolació / solitud” és *tohu* en llengua hebrea. El llibre de Samuel l'associa directament a la idolatria: “No us n'aparteu per anar darrere aquells qui no són res (*tohu*), que no són de cap profit ni salven ningú perquè no són res (*tohu*)” (1Sa 12,21). Isaïes utilitza el terme *tohu* per fustigar els ídols i els seus adoradors: “les seves estàtues, vent i buidor (*tohu*)” (Is 41,29); “Els qui fabriquen ídols no són res (*tohu*)” (Is 44,9).

El mot de Gn 1,2 “caòtica” en hebreu és *bohu*. Figura només tres vegades en la Bíblia i sempre va associat a la paraula “solitud” (*tohu*) (Gn 1,2; Is 34,11; Jr 4,23). Quin és el significat de l'associació de les paraules “solitud” i “caòtica”; (*tohu bohu*)? Potser en la profecia de Jeremies n'apareixerà la relació de forma més clara.

Jeremies exigeix, en nom de Déu, la conversió d'Israel i Jerusalem (Jr 4,1.8.14). La situació del poble, forassenyat i incapaç d'obrar el bé (Jr 4,22), es descriu geogràficament. La terra és caòtica (*bohu*) i buida (*tohu*) (Jr 4,23), el cel no fa llum (Jr 4,23), l'home no existeix (Jr 4,25) i els ocells han fugit del cel (Jr 4,25). El text de Jr 4,23-25 mostra la situació de Jerusalem allunyada dels camins de Déu. Situació que Jeremies descriu de forma semblant a la de l'univers anterior a la creació. La terra és caòtica (*bohu*) i buida (*tohu*) (Gn 1,2), no hi ha llum (Gn 1,3), encara no hi ha ocells en el cel (Gn 1,20.21) i l'home no ha aparegut (Gn 1,27).

En definitiva, Jeremies detalla la situació del poble idòlatra i incapaç d'obrar el bé (Jr 4,22); i, per això, el descriu en la situació anterior a la creació: “He mirat la terra: tota ella és caòtica i desolada (*tohu*); he mirat el cel: ni rastre de llum (*bohu*)” (Jr 4,23).

La llengua hebrea descriu el terme “abisme” mitjançant el mot *tehom*. L'abisme representa en l'AT el gran dipòsit d'aigua situat davall la superfície terrestre (Gn 33,13c; Pr 8,24). Però, alhora, amaga també el poder agressor capaç d'assolar la terra tal com descriu la narració del Diluvi: “Noè tenia sis-cents anys quan van sobreixir les aigües abismals del gran oceà i s'obriren les rescloses del cel. Era el dia disset del mes segon [...]. Es van ofegar tots els vivents que es mouen a la terra [...] Tan sols van sobreviure Noè i els qui eren amb ell dintre l'arca” (Gn 7,11-24).

El Diluvi no s'esdevingué per casualitat, fou la conseqüència de la idolatria. Fou la conseqüència del pecat humà: “La terra s'havia corromput davant de Déu i era plena de violències. Déu contemplà la terra i la veié corrompuda: el comportament de tothom s'havia pervertit. Llavors Déu va dir a Noè: —He decidit de posar terme a la vida de tots els homes. Per culpa d'ells, la terra és plena de violències; per això vull exterminar-los de la terra” (Gn 6,11-13). Tanmateix, l'aniquilació no fou absoluta, car Noè i la seva família fugiren de la catàstrofe: “El Senyor va dir a Noè: —Veig que tu ets l'únic home just d'aquesta generació. Entra a l'arca amb tota la teva família” (Gn 7,1).

L'Esperit de Déu planava sobre les aigües (Gn 1,2)

El profeta Jeremies descriu la idolatria del seu poble (Jr 4,22) dient que la “terra” era caòtica (*bohu*) i buida (*tohu*) (Jr 4,23). L'autor de la narració del Diluvi mostrava com el poder de l'abisme (*tehom*) havia aniquilat la terra pervertida. Els sacerdots redactors de la narració de la creació perceben la terra sostinguda en les mans dolentes dels ídols: la solitud (*tohu*), el caos (*bohu*) i l'abisme (*tehom*). Aquestes tres paraules simbolitzen els ídols que al llarg de la història decantaren Israel de la bondat de Déu: l'afany de poder, l'ansia de posseir i el desig d'aparentar. Si observem la nostra vida, constatarem com els ídols que ens separen de Déu no són fets de fusta, sinó de diners, orgull i falsedat.

Si els sacerdots contemplant Jerusalem només des de la perspectiva humana, no sortirien del desencís. Jerusalem és una ciutat marginal de l'Imperi persa, i els seus habitants abandonen la fe per surar dins la vida lliurant-se als déus falsos. Però els sacerdots, a més de percebre la realitat amb la lucidesa humana, la contemplen amb els ulls de la fe. Perceben que la seva terra és malmenada per les males mans dels ídols; però creuen fermament que la salvació de Déu és més forta que el poder dels ídols de mort. Per captar com la misericòrdia de Déu pot més que el repte dels ídols, passem a l'apartat següent.

“i l'Esperit de Déu planava sobre les aigües” (Gn 1,2)

En temps de Noè la terra estava pervertida, però Déu salvà el patriarca i la seva família (Gn 7,1; He 11,7). Durant l'exili, el poble hebreu es precipitava a l'extinció,

i Déu per mediació de Cir salvà Israel (Is 41,1-5). Els sacerdots contemplen la Ciutat Santa esclafada pel puny idolàtric, però creuen fermament que Déu no abandonarà Jerusalem. Els sacerdots manifesten la seva convicció amb aquestes paraules: “l’Esperit de Déu planava sobre les aigües” (Gn 1,2). Mentre la idolatria, representada en aquest cas per les aigües, desfà Jerusalem, l’Esperit de Déu, presència del mateix Senyor, protegeix el seu poble.

La paraula hebrea que traduïm per “planar” o “voletejar” apareix tres vegades dins la Bíblia (Gn 1,2; Dt 32,11; Jr 23,9). El terme “voletejar” és sinònim de “protegir” i “cuidar”. Moisès descriu com Déu protegí i salvà el seu poble mitjançant l’al·legoria de l’àguila que voleteja sobre els seus aguilons: “El protegí i se n’ocupava [...]. Com l’àguila que desvetlla la niuada i voleteja sobre els seus aguilons (Dt 32,10-11). Quan l’àguila voleteja sobre les seves cries és per protegir-les de l’enemic i cuidar-les portant menjar al niu. L’àguila simbolitza Déu, mentre que els aguilons representen els israelites. Els ídols són els enemics del poble de Déu; però el Senyor, com l’àguila, no abandona els seus fills sinó que els cuida i protegeix.

Els sacerdots mostren en la seva pregària com el món, malgrat el seu pecat, compta amb l’auxili del Senyor, car l’Esperit de Déu continua voletejant sobre les aigües. Saben que la decisió d’abandonar les mans perverses dels ídols per permetre al Senyor que ens sostingui en les seves bones mans, és una decisió que incumbeix l’ésser humà. Déu és bo i acompanya sempre l’home, però no supleix mai la responsabilitat humana. Com es poden abandonar les mans dels ídols per a viure en les mans de Déu? En altres paraules, quina metodologia ha d’emprar l’home per a edificar la societat utilitzant els criteris de Déu. Vegem-ho.

El procés de la creació (Gn 1,3-31)

L’oració composta pels sacerdots inclou la metodologia per a fugir dels ídols i reposar en les bones mans de Déu. El primer que Déu feu fou la llum. Després establí la volta del cel. Llavors reuní les aigües ubicades sota el firmament dins la regió que anomenà “mar”. En ajuntar-se les aigües emergí l’eixut, que Déu anomenà “terra”. Tot seguit ordenà que la terra produís la vegetació. Seguidament col·locà a la volta del cel dos grans llumeners (Sol i Lluna), i les estrelles. A continuació, Déu ordenà que les aigües produïssin éssers vius capaços de nedar; i creà, més tard, els cetacis i els ocells. Ordenà a la terra que produís ramats, rèptils, i bèsties salvatges. I, finalment, Déu creà l’ésser humà atorgant-li el senyoriu sobre la creació. Déu realitzà la seva obra en sis dies i el dia setè reposà.

Per a descriure el procés de la creació, els sacerdots es basaren en els grans relats apresos a Babilònia: *Enuma Elish* i *Atra-Hasis*. Tanmateix, la intenció sacerdotal no rau en l’explicació geològica i biològica del món, sinó a oferir a l’home una proposta

de construir la societat amb els criteris de Déu. Els criteris exigits pels sacerdots per a edificar la societat plenament humanitzada són dos.

L'al·lusió al compliment dels manaments

El relat de la creació mostra com Déu creà el món en sis dies; per això solem pensar, erròniament, que feu una cosa cada dia. Si llegim atentament el relat, veurem que Déu no creà el món mitjançant sis ordres sinó a través de deu: “Que existeixi la llum”; “que hi hagi un firmament”; “que les aigües [...] s’apleguin”; “que la terra produeixi vegetació”; “que hi hagi llumeners”; “que les aigües produeixin éssers vius”; “sigueu fecunds, multipliqueu-vos”, referit als animals”; “que la terra produeixi éssers vius”; “fem l’home”; “sigueu fecunds, multipliqueu-vos, ompliu la terra i domineu-la”. Després de l’execució de cada ordre, el Senyor n’observa el resultat i diu “que tot això era bo”; i a la fi contempla l’univers i exclama que “tot era molt bo” (Gn 1,31).

L’univers fou creat mitjançant deu manaments de Déu; o a través de “Deu Paraules” segons que ho diuen els nostres germans hebreus. En el Sinaí, el Senyor prescriví altres “Deu Paraules”, els “Deu Manaments” (Ex 20,1-17), perquè el poble practiqués la justícia i, com a conseqüència, visqués en pau. Els sacerdots escrigueren de forma premeditada la creació mitjançant deu manaments divins perquè el lector associés les “Deu Paraules” amb els “Deu Manaments”. D’aqueixa manera el lector aprenia una lliçó: “Déu, amb Deu Paraules, creà un món molt bo; ara depèn de mi que continuï essent bo, i la forma d’aconseguir-ho és viure en plenitud els Deu Manaments.

L'exigència del compromís personal en el procés d'alliberament humà i social

No n’hi ha prou de conèixer els Deu Manaments. Per a construir la societat justa i pacífica, cal posar-los en pràctica. Els sacerdots, en oferir el projecte de Déu, són incisius en el compromís personal. Escoltem el relat: “Fem l’home a imatge nostra, semblant a nosaltres” (Gn 1,26). El mot “fem” ha inquietat sempre els intèrprets. Per què parla Déu en plural? No fora més lògic que ho fes en singular: “Faig l’home a imatge meua, semblant a mi”? Les interpretacions del terme “fem” són diverses; centrem-nos en les més importants.

La primera interpretació comprèn la paraula “fem” en sentit de plural majestàtic. Antigament les persones importants parlaven en plural. El Papa antigament parlava en plural: no deia “Jo decideixo”, sinó “Nos decidim”. La paraula “Nos” utilitzada pels papes constitueix un plural majestàtic per a realçar la importància de qui parla. La segona interpretació caracteritza molts de Pares de l’Església antiga, que percebien rere el terme “fem” la presència de la Santíssima Trinitat.

El relat de la creació constitueix el projecte de Déu a la humanitat perquè construeixi una societat segons els criteris divins. Quan Déu diu “fem l’home a imatge nostra, semblant a nosaltres” (Gn 1,26), s’adreça directament a nosaltres, els que estem llegint aquest article. Déu ens fa una proposta “fem l’home (els homes)”. És a dir, el Senyor afirma: Jo i vosaltres construïm una societat plenament humanitzada. El Senyor ens ofereix la seva Llei i la seva gràcia, per comprometre’ns en la construcció de la societat pacífica i solidària. Dit en termes del Nou Testament, el Senyor ens compromet a edificar i a esperar el Regne de Déu.

El compromís específic de l’home (Gn 1,26-31)

El relat destaca la importància de l’ésser humà descrivint el seu origen mitjançant la triple utilització del terme “crear” (Gn 1,27). Déu no estableix diferències entre l’home i la dona: tots dos tenen el mateix rang. L’especificitat de la creació de l’home rau en un matís crucial; diu el Senyor: “a imatge nostra, semblant a nosaltres” (Gn 1,26.27).

Els termes “imatge” i “semblança” indiquen que l’home és semblant a Déu, perquè és l’únic ésser de la creació capaç d’entendre el que Déu mana i, a més, complir-ho. L’home entén la veu de Déu i per això pot viure segons el projecte diví, demanant-se si el que fa serveix perquè la societat i el món esdevinguin quelcom “molt bo” (Gn 1,31).

El Senyor afegeix una característica a la condició humana: “que sotmeti els peixos del mar, els ocells del cel, el bestiar, i tota la terra, amb les bestioles que s’hi arrosseguen” (Gn 1,26). L’home és el vèrtex de la creació, ja que domina sobre la terra i els animals. El verb “dominar” no significa “oprimir” ni “esclafar”. La paraula “dominar” significa pròpiament “cuidar”, procurar que la creació continuï essent “molt bona” (Gn 1,31). La persona humana ha de cuidar el món i acaronar la història per descobrir-hi la petja de Déu.

Déu no deixa tot sol l’home, sinó que s’hi compromet perquè dugui endavant el projecte diví. I el compromís diví s’anomena benedicció: “Déu els beneï” (Gn 1,28). La benedicció conté la solidaritat de Déu amb l’home perquè aquest se senti embolcallat per la seva tendresa. Déu precisa les característiques de la seva benedicció: “Sigueu fecunds i multipliqueu-vos, ompliu la terra i domineu-la; sotmeteu els peixos del mar, els ocells del cel i totes les bestioles que s’arrosseguen per terra” (Gn 1,28).

Destaquem un altre matís de la benedicció divina: “sotmetre”. El terme “sotmetre”, en el relat de la creació, no al·ludeix a l’acció de “tiranitzar” o “subjugar”, sinó que s’assembla al terme “vetllar”. L’home ha de vetllar perquè la creació es desenvolupi segons el projecte de Déu; i vetllar també perquè els ídols no el decantin a ell del projecte diví. Sotmetre la terra indica “estar part damunt la terra”; és a dir, vetllar perquè les riqueses terrenals no separin el cor humà del pla de Déu.

4. Síntesi i reflexió final

El relat de la creació és una pregària ideada perquè descobrim la presència divina en les entreteles del món, i posem en pràctica el projecte de Déu per transformar la humanitat a la seva imatge i semblança. Per això, en llegir el relat com una pregària aconseguim dues coses. D'una banda, percebem les traces de Déu en el món; i, de l'altra, demanem al Senyor que ens concedeixi la seva força per a construir una societat entreteixida a la seva imatge i semblança.

La creació consisteix en l'acció de Déu per la qual el món deixa d'estar oprimat pel poder dels ídols, per a sostenir-se en les bones mans de Déu. El Senyor és l'autor de la creació, però demana a l'ésser humà la col·laboració perquè el món sigui una realitat "molt bona". La col·laboració humana consisteix en el compliment dels manaments i en el compromís personal en la humanització de la societat. Tanmateix, Déu no roman aliè al compromís humà. El Senyor concedeix mitjançant la seva benedicció a l'ésser humà la gràcia de vetllar sobre la terra i tenir-ne cura, convertint-la en imatge i semblança del Creador mateix.

Finalitzada la redacció del relat de la creació, el pensament hebreu s'enriquí amb l'aportació cultural grega. El pensament grec entenia la creació com el resultat de fer sorgir quelcom del no-res. La saviesa grega restà recollida en els darrers llibres de l'Antic Testament. D'aqueixa manera l'epopeia dels Macabeus relata la creació com l'acte mitjançant el qual Déu fa sorgir totes les coses del no-res.

La història macabea conta com una mare pateix davant el martiri dels seus set fills, i diu al darrer: "T'ho demano, fill meu, mira cap al cel i cap a la terra. Fixa't en tot el que s'hi troba i reconeix que Déu ho ha creat del no-res, i que el llinatge humà ha estat fet de la mateixa manera" (2Ma 7,28). Aquest detall mostra que el pensament bíblic evoluciona i es perfecciona en el si de la Sagrada Escripura, per a conduir-nos de la mà vers el coneixement de Déu: l'amic fidel que ens protegeix i ens cuida.

Bíblia i egiptologia:¹ Abraham i Abisai, patriarques semites a l'antic Egipte

per Jordi Cervera i Valls

1. Presència semita a Egipte durant el Regne mitjà

Abraham, qualificat com a «pare de molts pobles» (Gn 17,5) i Abisai, anomenat «senyor de terres estrangeres», són dos noms de líders semites. En el context bíblic, Abraham és el referent d'un clan familiar que esdevindrà l'aglutinant d'un gran poble. En el context egiptològic, Abisai és el referent d'un grup d'artesans asiàtics que il·lustra unes relacions positives i una convivència fructífera amb els egipcis.

Ambdós personatges, cronològicament propers, ens serviran de guia per a il·lustrar la instal·lació de semites a Egipte durant el Regne mitjà. Des del camp bíblic, ens servirem de l'episodi del sojorn temporal d'Abraham i Sara a Egipte (Gn 12,10-20). Des de les fonts egiptològiques, presentarem les pintures de les tombes de Beni Hasan, en concret la tomba del nomarca —governador local— Khnumhotep II, on s'il·lustra la rebuda del cap semita Abisai amb el seu clan familiar.

2. Abraham i Sara s'instal·len temporalment a Egipte (Gn 12,10-20)

A més de la llarga història de Josep que narra la instal·lació del patriarca Jacob i el seu clan familiar a Egipte (Gn 37-50), els relats patriarcal i matriarcal de Gènesi 12-50 també contenen el breu episodi del desplaçament d'Abraham i Sara a Egipte (Gn 12,10-20). Instal·lats en el desert del Nègueb, el clan familiar es trasllada a terres egípcies per raó de la fam que domina la regió (Gn 12,10). Allí, Abraham farà passar Sara com la seva germana per salvar la vida, mentre ella és portada al palau del faraó a causa de l'admiració que ha suscitat la seva bellesa.

¹ Aquest treball és fruit d'anar escoltant i llegint l'egiptòleg català Javier Martínez Babon. Li agraïm la revisió d'aquestes pàgines i els suggeriments que ens ha fet per a millorar-les.

Per consideració a Sara, el patriarca és omplert de béns (Gn 12,16), però uns grans flagells sobrevinguts a la cort desvetllen el temor del faraó per l'ultratge realitzat a aquest clan escollit (Gn 12,17). Finalment, el patriarca i la matriarca són escortats amb tots els seus béns a la frontera del territori egipci (Gn 12,20).

2.1 *Emmarcament literari*²

Aquest episodi, que ofereix diferents nivells de lectura, primerament ha de ser contemplat en la dimensió literària i al costat de dos relats paral·lels que comparteixen la mateixa trama: el d'Abraham i Sara a Guerar (Gn 20,1-18) i el d'Isaac i Rebeca a Guerar (Gn 26,6-11).

En el primer relat (Gn 20,1-18), Abraham i Sara es tornen a desplaçar des del Nègueb, però ara ho fan a Guerar. El patriarca repeteix l'estratègia de fer passar Sara com a germana davant el rei Abimèlec. Portada de nou la matriarca a palau, el rei rep en somnis un advertiment diví de la maniobra. Abimèlec s'espanta per la gravetat del fet, que ha provocat l'esterilitat de les dones del palau fins que Abraham resol la situació i prega intercedint per elles.

L'altre episodi (Gn 26,6-11), està protagonitzat pel patriarca Isaac i la matriarca Rebeca. Ells també resideixen a Guerar com a estrangers, i un cop més, el patriarca fa passar la matriarca com a germana. El rei, que també s'anomena Abimèlec, descobreix com Isaac fa festes a la seva dona i l'interroga al respecte, advertint-lo de les greus repercussions de la maniobra. El relat es clou prohibint al poble que s'acosti a Rebeca sota pena de mort.

2.2 *Missatge teològic*

Els tres episodis esmentats presenten variants de lloc geogràfic i de protagonistes, però tenen el mateix denominador comú, que és la protecció del patriarca a ultrança a causa de les promeses divines que ha rebut. Aquesta és la clau de lectura teològica que travessa tots tres relats.

Més enllà de les aproximacions morals i de gènere que desvetlla una primera lectura dels relats, tots tres episodis coincideixen en el fet que les matriarques protegeixen el patriarca fent-se passar per la seva germana. Sara i Rebeca col·laboren amb coratge i responsabilitat a preservar la vida d'Abraham i d'Isaac, per la raó fonamental que

² Cf. Jean-Louis SKA, *Introducción a la lectura del Pentateuco. Claves para la interpretación de los cinco primeros libros de la Biblia*, Estella: Verbo Divino 2001, 85-87; Robert S. KAWASHIMA, «Literary Analysis», en Craig A. EVANS Joel N. LOHR David L. PETERSEN (eds.), *The Book of Genesis. Composition, Reception and Interpretation* (Supplements to Vetus Testamentum 152), Leiden: Brill 2012, 83-104, 98-101; Gordon J. WENHAM, *Genesis 16-50 (World Biblical Commentary 2)*, Dallas (TX): Word Books 1994, 65-76, 190-191.

ambdós són destinataris d'una aliança personal amb la divinitat, que es concreta en unes promeses de descendència escollida.

Aquest missatge teològic transversal, poc amable per a una sensibilitat occidental, reflecteix antropològicament l'afany de supervivència d'un petit clan familiar que resideix com a estranger. També encaixa dins el missatge teològic dels relats patriarcal i matriarcal, que tracten de l'elecció divina del clan d'Abraham i Sara, així com l'evolució d'aquestes promeses amb Isaac i Rebeca, i Jacob amb Lia i Raquel.

2.3 *L'entorn cortesà*

Un detall ambiental a remarcar dels tres episodis és el context cortesà. Malgrat que en totes les ocasions el patriarca i la matriarca apareixen com a forasters, sempre hi ha una entrevista del faraó o del rei amb el patriarca.

Aquesta entrevista expressa la grandesa del patriarca, que és digne de parlar de tu a tu amb l'autoritat reial. La rellevància del patriarca també la reflecteix el suport diví, castigant la cort amb flagells i esterilitats a causa dels despropòsits del faraó i d'Abimèlec amb la matriarca Sara. Tanmateix, la descoberta —en última instància— de la protecció divina del patriarca, suscitarà tot seguit el temor del faraó i del rei en tots tres episodis.

2.4 *El marc geogràfic*

El marc geogràfic dels tres relats és Egipte i Guerar, indrets que també aporten el seu missatge en cada episodi. Juntament amb l'entorn cortesà, el marc geogràfic d'aquests dos poderosos reialmes serveix per a destacar encara més l'autoritat del patriarca, que s'exhibeix amb insistència en tots tres textos.

En el cas de Guerar, el nom s'identifica amb les restes de la ciutat-estat cananea de Tel Haror, situades a uns 20 km a l'oest de Beerxeba, al costat del riu Guerar, en la ruta ancestral de Beerxeba a Gaza.³ Les restes descobertes testimonien que es tracta d'un dels majors emplaçaments del bronze mitjà al sud de Canaan, una època que es pot associar a grans trets amb la cronologia patriarcal i matriarcal.⁴

En el cas d'Egipte, l'episodi del desplaçament d'Abraham i Sara presenta dos detalls rellevants sobre el tracte exquisit que reben: el primer, és que la cort del faraó proveeix el patriarca amb ovelles i vaques, ases, servents i serventes, someres i camells (Gn 12,16); el segon detall és que Abraham i el seu clan són custodiats per ordre expressa del faraó fins a la mateixa frontera d'Egipte, protegint-los a ells i a les seves possessions (Gn 12,20).

³ Eliezer D. OREN, «Gerar», en David N. FREEDMAN (ed.), *Anchor Bible Dictionary. Volume 2 (D-G)*, New York (NY): Doubleday 1992, 989-991.

⁴ La referència de presentar Abimèlec com a rei dels filisteus (Gn 26,8), tot i que és anacrònica, segueix la intenció teològica de subratllar el poder del rei.

2.5 El marc cronològic

L'egiptologia ens indica que les relacions entre la cort egípcia i un clan semita, tal i com les explica l'episodi bíblic d'Abraham i Sara a Egipte, només es van esdevenir a partir de la dinastia XII (Regne mitjà), quan comencen a trobar-se evidències de la instal·lació d'asiàtics en territori egípcia. Amb Amenemhet I, primer faraó de la dinastia, els asiàtics són escenificats com a guerrers, unes vegades a favor, i altres en contra. Però amb els successors Sesostri I i Amenemhet II, la imatge dels asiàtics s'eixampla i apareixen representats com a guerrers, com a captius, com a oficials, com a delegats de relacions comercials o diplomàtiques.⁵

Amb Sesostri II, només hi ha una evidència, però molt rellevant: la pintura de la tomba de Beni Hasan, que reproduïx les relacions diplomàtiques entre asiàtics i l'elit egípcia del Regne mitjà. El protagonista asiàtic d'aquest encontre és Abisai, i el protagonista egípcia és el nomarca Khnumhotep II, governador de la regió d'Oryx, la setzena regió de l'alt Egipte.⁶

3. Abisai i el seu clan es presenten al nomarca Khnumhotep II

El conegut fresc d'una filera d'asiàtics pintats en la necròpolis de Beni Hasan (situada entre la moderna ciutat d'Al-Minya i Tell el-Amarna) ens serveix per a il·lustrar, des de l'egiptologia, la instal·lació de semites a Egipte durant el Regne mitjà.⁷

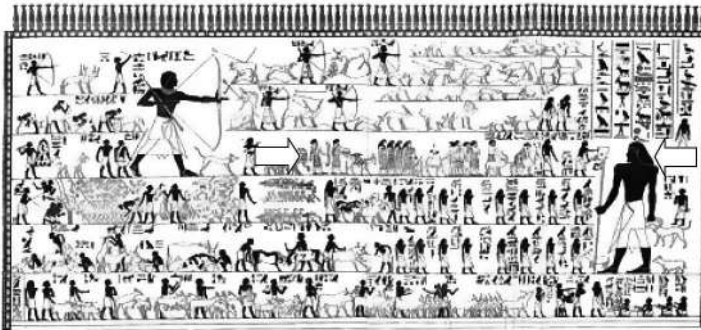

FIGURA 1. Facsimil de la paret nord de la tomba de Khnumhotep II. Extret del *Journal of Near Eastern Studies* 74.1 (2015) 21

⁵ Cf. Anna-Latifa MOURAD, *Rise of the Hyksos. Egypt and the Levant from the Middle Kingdom to the Early Second Intermediate Period* (Archaeopress Egyptology 11), Oxford: Archaeopress 2015, 125.

⁶ *Ibid.*

⁷ Cf. Susan COHEN, «Interpretative Uses and Abuses of the Beni Hasan Tomb Painting», *Journal of Near Eastern Studies* 74.1 (abril 2015) 19-38.

La tomba número 3 correspon al nomarca Khnumhotep II. En la paret nord (Figura 1), entre les escenes rellevants de la seva vida mortal, hi ha la rebuda d'Abisai (*Ibxa*), anomenat «senyor de terres estrangeres»,⁸ acompanyat del seu clan familiar.

FIGURA 2. Escena d'Abisai i el seu clan davant Khnumhotep II. Extret del *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 1.3 (2009) 23

Descrivint l'escena d'esquerra a dreta (Figura 2), la filera la tanquen dos homes, un armat i l'altre tocant una lira o una cítara. Al seu davant, hi ha un ase carregat amb estris i quelcom semblant a una manxa de pell. Segueixen quatre dones amb vestits elegants i d'aspecte digne. Després, uns nens, un d'ells caminant amb una llança a la mà, i els altres dos damunt un ase, carregat amb una altra possible manxa de pell col·locada en posició vertical. A continuació, hi ha un grup d'homes armats, precedits per un altre home que porta una gasela. Encapçala la comitiva el patriarca, que llueix una vestidura distingida i que subjecta un íbex. Una inscripció explica qui és: «senyor de terres estrangeres, Abisai».⁹ Tots aquests personatges estan representats com a asiàtics de pell groguenca, amb nas gran i afilat, i els ulls blaus grisencs. Els vestits són estampats de color viu vermell, blau i blanc. Els homes i nens tenen el cabell embullat, i les dones llueixen cabells llargs adornats amb una cinta en forma de corona.¹⁰

Els asiàtics són conduïts per un funcionari egipci amb la inscripció: «superintendent de caçadors Khety». La presentació d'aquest seguici la realitza «l'escriba reial de documents Neferhotep», com ho indica també la inscripció. Aquest escriba, lliura un papir obert al nomarca Khnumhotep II on hi ha escrit (Figura 3):

Any sisè sota la majestat d'Horus, el qui uneix les dues terres, el rei de l'alt i el baix Egipte Khakheperre [Sesostris II]: el nombre d'asiàtics portats pel fill del nomarca

⁸ «Senyor de terres estrangeres» és la denominació que posteriorment rebran els hixkes.

⁹ Per la descripció de l'escena cf. Janice KAMRIN, «The Aamu of Shu in the Tomb of Khnumhotep II at Beni Hassan», *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 1.3 (2009) 22-36, 25-27.

¹⁰ MOURAD, *Rise of the Hyksos*, 87; COHEN, «Interpretative Uses and Abuses of the Beni Hasan Tomb Painting», 36.

Khnumhotep amb galena/pintura negra d'ulls¹¹ són asiàtics de Xu, en nombre de trenta-set.¹²

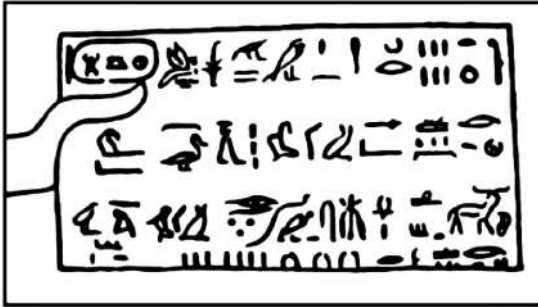

FIGURA 3. Facsimil del papir de Neferhotep. Extret del *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 1.3 (2009) 24

Que es tracta d'asiàtics, també ho subratllen les inscripcions esmentades, sobretot la del papir de Neferhotep que els anomena «asiàtics (*Aamu*) de Xu». *Aamu* és la denominació que durant el Regne antic i mitjà reben els pobles de Llevant, inclosos els nòmades del desert oriental. Durant el Regne mitjà el terme també s'utilitza per a anomenar els pobles de parla semita de l'est i del nord-est de la vall del Nil.¹³

Hi ha una altra inscripció gravada sobre els caps dels dos egipcis i d'Abisai que indica:

Arribant i transportant galena/pintura negra d'ulls, que trenta-set asiàtics li van portar.

Feta aquesta ressenya, afegim que l'escena de la caravana d'asiàtics ha d'explicar un esdeveniment específic i notable de la vida de Khnumhotep II, altrament no formaria part del conjunt pictòric que decora la seva tomba.¹⁴ Per aquesta raó, es pot interpretar l'escena i la informació de les inscripcions com ara la benvinguda d'Abisai i el seu clan,

¹¹ *Mesdemet* pot ser traduït per pintura negra d'ulls o per galena (MOURAD, *Rise of the Hyksos*, 86). Cf. les diferents traduccions de la inscripció a KAMRIN, «The Aamu of Shu in the Tomb of Khnumhotep II at Beni Hassan», 32, n. 18.

¹² MOURAD, *Rise of the Hyksos*, 86; COHEN, «Interpretative Uses and Abuses of the Beni Hasan Tomb Painting», 22.

¹³ Es tendeix a situar la procedència dels «asiàtics de Xu» a l'est del riu Jordà i del mar Mort, sense desestimar la península del Sinaí i el desert oriental d'Egipte. Cf. KAMRIN, «The Aamu of Shu in the Tomb of Khnumhotep II at Beni Hassan», 24-25.

¹⁴ Cf. «The Beni Hasan Painting In His Own Context» a COHEN, «Interpretative Uses and Abuses of the Beni Hasan Tomb Painting», 32-35; KAMRIN, «The Aamu of Shu in the Tomb of Khnumhotep II at Beni Hassan», 30.

que ofereixen com a regal a Khnumhotep uns animals del desert, i reben l'autorització per a instal·lar-se a la zona, vinculats al nomarca i convivint amb el poble egipci.¹⁵

La rellevància d'aquest clan d'asiàtics, com indiquen les inscripcions, està relacionada amb la galena i el seu tractament, de la qual, ateses les eines que apareixen en la pintura, devien ser artesans especialitzats en treballar aquest mineral, la matèria primera per a obtenir la preuada pintura negra d'ulls.

Amb la informació que proporcionen les inscripcions i els personatges, podem fer un bon emmarcament cronològic. En primer lloc, el contingut del papir obert que hi ha en la pintura, precisa que la trobada s'esdevé l'any sisè del regnat del faraó Khakheperre (el nom de Sesostri II), de la dinastia XII (ca. 1897-1878 aC). En segon lloc, es poden associar els vestits, les armes, l'instrument musical, i les eines que apareixen en la decoració amb un àmbit cultural sedentari o semisedentari del bronze mitjà (MBIIA: 2000-1750 aC).¹⁶

3.2 La galena com a matèria primera de la pintura negra d'ulls

El mineral de galena, també anomenat antimoni, estibina, sulfur d'antimoni, constitueix la base de l'ombra negra d'ulls, utilitzada encara a orient, anomenada *al-Kuhl* en àrab. En català rep el nom d'alcofol, que el diccionari defineix com «pólvores finíssimes de galena o d'estibina que usaven les dones, sobretot en els països orientals, per a ennegrir-se les celles, les pestanyes i les parpelles» (*Gran enciclopèdia catalana*).

Des de temps antics, aquest mineral ha tingut una funció cosmètica i terapèutica important. Els seus cristalls es trituraven, es polvoritzaven, i es barrejaven amb aigua o goma, per obtenir el maquillatge, utilitzat per homes, dones i nens, com a producte de bellesa i com a protector dels efectes nocius del sol, la pols, les mosques i els gèrmens.¹⁷

Es coneix el seu ús a Egipte des del Regne antic, quan s'utilitzava com a base per fixar els colors en els monuments. Però és durant el Regne mitjà que es tenen evidències de la seva aplicació cosmètica i terapèutica, que coincideix amb la pintura de la tomba de Beni Hasan i amb l'explotació de les mines de galena de Gebel Zeit, situades en el desert oriental, tocant al mar Roig.

¹⁵ Javier MARTÍNEZ BABÓN, *Los Hicsos*, Sabadell: Dstoria Edicions 2015, 37.

¹⁶ MOURAD, *Rise of the Hyksos*, 89; KAMRIN, «The Aamu of Shu in the Tomb of Khnumhotep II at Beni Hassan», 27.

¹⁷ Francis JANOT – Philippe VÉZIE, «Les charmes de la galène», *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 99 (1999) 217-232, 219.

La galena també s'utilitzava en pràctiques mortuòries i remeis medicinals. Convertida en plom, passa a formar part d'una gamma d'objectes metàl·lics, incloses joies i figuretes, i àdhuc armes.¹⁸ Abisai i el seu clan es presenten a Khnumhotep II com a artesans d'aquest mineral.

3.2 Les mines de galena de Gebel Zeit¹⁹

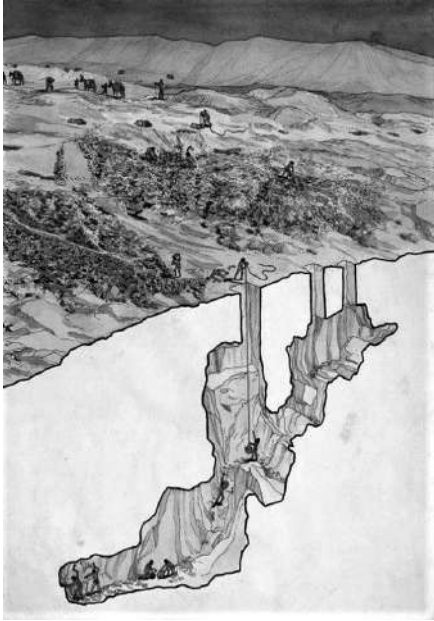

FIGURA 4. Reproducció de les mines de Gebel Zeit. Extret de www.jeanclaudegolvin.com

Gebel Zeit és el nom d'una minúscula península muntanyosa que llinda amb el litoral del mar Roig, al sud del golf de Suez, a 50 km al sud de Ras Gharib. El massís té una llargada nord-sud de 30 km, una amplada de 5 km, i una elevació de 457 m en el punt més alt.

Les antigues mines es van trobar de manera fortuïta fent exploracions petrolieres. Les cinc campanyes d'excavacions realitzades a partir de 1980 per l'IFAO (Institut Française d'Archéologie Orientale), van desenterrar dues grans àrees: «l'àrea 1» amb algunes mines, un assentament i un santuari; i «l'àrea 2», situada a uns tres quilòme-

¹⁸ MOURAD, *Rise of the Hyksos*, 86-87.

¹⁹ Georges CASTEL – Georges SOUKIASSIAN – G. POUIT, «Gebel Zeit» en Kathryn A. BARD (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London – New York (NY): Routledge 1999, 334-338; Georges CASTEL – Georges POUIT, «Anciennes mines métalliques dans la partie Nord du désert oriental d'Égypte», *Archéo-Nil* 7 (octubre 1997) 101-112, 101-102.

tres i mig al sud, amb un complex de nombrosos pous verticals i galeries que eren la zona principal d'extracció, que gaudia d'instal·lacions auxiliars com ara zones de trituració del mineral, munts de pedra seca dispersa, i tancats amb esteles i túmuls.

Aquest recinte miner va estar actiu durant el Regne mitjà i nou, i la gran quantitat de pous i galeries evidencien la intensitat de l'activitat minera, amb nombroses campanyes d'extracció de mineral, com testimonien les esteles trobades en el recinte. L'evidència més antiga d'una expedició minera correspon a una estela de pedra calcària (Figura 5), catalogada amb el número 500, amb la inscripció d'Amenemhet III (Dinastia XII), net de Sesostris II, el faraó mencionat en la inscripció de Beni Hasan.²⁰

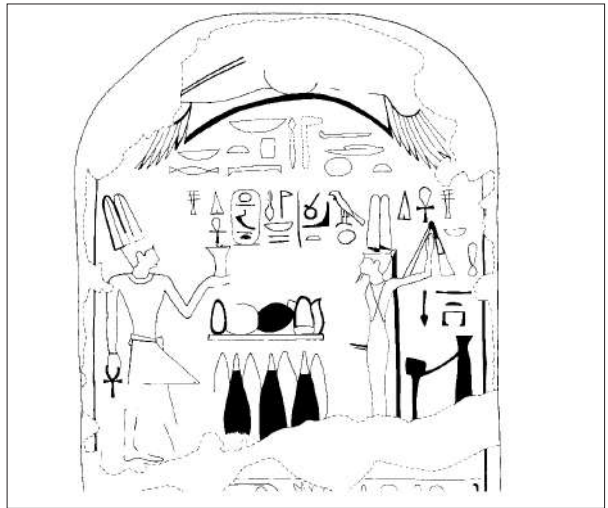

FIGURA 5. Estela d'Amenemhet III (número 500). Facsimil extret de *Bulletin de l'Institut Française d'Archéologie Orientale* 85 (1985) PL. LXI

3.3 La presència d'asiàtics en les mines de Gebel Zeit

Les excavacions realitzades a Gebel Zeit van descobrir en l'àrea 2 recipients i escarabeus del bronze mitjà amb segell asiàtic: un dels atuells identificats és un flascó en forma de falcó de Tell el Yahudiya,²¹ semblant a altres trobats a Tell el-Daba'a (E/1 i D/2). Una altra troballa és una gerra bicònica com les que apareixen també a Tell

²⁰ Cf. Georges CASTEL – Georges SOUKIASSIAN, «Dépôt de stèles dans le sanctuaire du Nouvel Empire au Gebel Zeit [avec 5 planches]», *Bulletin de l'Institut Française d'Archéologie Orientale* 85 (1985) 285-293, 288; Marcel MARÉE, «The 12th-17th Dynasties at Gebel El-Zeit: A Closer Look at the Inscribed Royal Material», *Bibliotheca Orientalis* 66.3-4 (2009) 147-162, 148-149.

²¹ «Tell el Yahudiya ware» són recipients negres amb detalls blancs freqüents en la cultura del bronze mitjà (Manfred BIETAK, «Tell el-Yahudiya», en Donald B. REDFORD (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt. Volume 3*, New York (NY): Oxford University Press, 2001, 791-792, 791).

el-Daba'a (estrats D/3 i D/2), i dos recipients de color vermell (un piriforme i l'altra ovoide).²² La presència d'aquests atuells d'influència llevantina i amb paral·lels en indrets d'instal·lació d'asiàtics com Tell el Yahudiya i Tell el-Daba'a deixen oberta la possibilitat de la presència d'asiàtics, o si més no, de contacte amb asiàtics, en aquesta explotació minera durant el bronze mitjà.²³

Una dada externa a favor, és que durant el Regne mitjà, les mines de turquesa del sud del Sinaí utilitzaven asiàtics en l'extracció de mineral, com evidencien les inscripcions trobades a Serabit el Khadim. No és difícil imaginar que aquests asiàtics especialitzats en activitats mineres travessessin el golf de Suez i treballessin en les mines de galena de Gebel Zeit.²⁴

Un tercer element a favor d'una presència semita al voltant de les mines és la pintura del clan d'Abisai a Beni Hasan.²⁵ En primer lloc, dues inscripcions indiquen que el grup de semites transporten galena/pintura negra d'ulls. En segon lloc, les eines que transporten —sobretot les que semblen manxes de pell—, afavoreixen la relació amb la manipulació del mineral i les mines de Gebel Zeit. En tercer lloc, la gasela i l'íbex que es presenten, són animals que procedeixen del desert oriental i suggereixen l'origen, o si més no, el recorregut realitzat per Abisai i els seus, associat a la regió on hi ha les mines.

El quart element és geogràfic: les mines de Gebel Zeit pertanyen al desert oriental, la zona que regeix el nomarca Khnumhotep II que acull Abisai. Aquestes mines estan situades en línia recta est-oest amb la localitat del complex funerari de Beni Hasan, i de l'antiga capital Menat Khufu, on podria haver tingut lloc l'audiència d'Abisai.²⁶

4. Paral·lels entre Abraham i Abisai

Completades les explicacions d'Abraham a Egipte —en el context bíblic—, i d'Abisai en la tomba de Khnumhotep II —en el context egiptològic—, apreciem les següents semblances dels dos personatges:

²² Cf. MOURAD, *Rise of the Hyksos*, 23.

²³ *Ibíd.*, 142.

²⁴ Ann BOMANN – Robert YOUNG, «Preliminary Survey in the Wadi Abu Had, Eastern Desert, 1992», *The Journal of Egyptian Archaeology* 80 (1994) 23-44, 30-31.

²⁵ Detlef Franke, citat per Kamrin, opina que el fresc escenifica el retorn de l'expedició de l'any 6è de Senusret II realitzada per Khnumhotep III (el fill de Khnumhotep II) a les mines de galena de Gebel Zeit. (KAMRIN, «The Aamu of Shu in the Tomb of Khnumhotep II at Beni Hassan», 28).

²⁶ *Ibíd.*, 28-29.

En primer lloc, Abraham i Abisai són dos patriarques amb noms d'origen semita, que coincideixen amb la partícula nominal *Ab* (pare), i també amb l'assignació d'un títol rellevant. Segons Gènesi 17,5, Abram s'anomenarà Abraham, perquè serà «pare d'una multitud de pobles». Abisai (*Ibxa*), que en una inscripció és anomenat: «senyor de terres estrangeres», és un nom d'origen semita nordoccidental, que es pot associar amb *Abi-Xai* (el meu pare és un noble), *Abi-Xar* (el meu pare és rei), *Abixarie* (el meu pare és fort).²⁷ En suma, Abraham i Abisai són noms semites que pertanyen a dues personalitats que esdevenen portaveus de dos col·lectius.

En segon lloc, la cronologia bíblica —que en el cas de l'època patriarcal i matriarcal és molt aproximativa—, situa Abraham i Sara al voltant del 1800 aC.²⁸ La cronologia egiptològica assenyalava l'episodi de la tomba de Khnumhotep II l'any sisè del regnat de Sesostri II (ca. 1897-1878 aC).²⁹

En tercer lloc, es tracta de dos patriarques semites que es desplacen amb el seu clan familiar. Amb Abisai, les imatges són eloqüents i es concreta la xifra de trenta-set persones (el fresc en presenta quinze). El relat del Gènesi, indica que Abraham anà a Egipte per sojornar-hi, i que se n'anà d'allí amb tot el que tenia (Gn 12,10.20).

En quart lloc, el destí d'aquest itinerari són les terres egípcies, arribant a l'entorn cortesà o de l'alta societat egípcia. L'episodi bíblic, presenta Sara en el palau reial (Gn 12,15) i Abraham entrevistat pel faraó (Gn 12,18). En la pintura de Beni Hasan, Abisai és acollit en un acte rellevant per Khnumhotep II, un nomarca del faraó.

5. Conclusions

1. El relat d'Abraham i Sara que s'instal·len temporalment a Egipte esdevé el testimoni bíblic del flux progressiu d'asiàtics que s'establiren en terres egípcies a partir de la dinastia XII, durant el Regne mitjà (en el període del bronze mitjà).
2. La pintura de la comitiva d'Abisai i el seu clan familiar són l'evidència egiptològica més representativa de la incardinació d'asiàtics a Egipte, en concret, durant el regnat del faraó Sesostri II (dinastia XII). Es tracta d'un esdeveniment digne de ser plasmat en la tomba d'un alt dignatari egipci.
3. Podem associar la comitiva d'Abisai que transporta galena/pintura negra d'ulls amb les mines de galena de Gebel Zeit, situades en el desert oriental, en els dominis territorials del nomarca Khnumhotep II.

²⁷ MOURAD, *Rise of the Hyksos*, 87.

²⁸ Per exemple, la BCI i el *Panorama de la història bíblica* indiquen 1800 aC.

²⁹ Cf. la discussió de la datació a Cohen, «Interpretative Uses and Abuses of the Beni Hasan Tomb Painting», 28-32.

4. Els paral·lels entre Abraham i Abisai harmonitzen dues maneres diferents d'explicar la història. Una és a través de relats literaris que, en el cas de la Bíblia, tenen un sentit teològic primordial que expressa la vida interna que posseïx el text. L'altra forma d'explicar la història és a través de les il·lustracions, que en el cas de la tomba de Beni Hasan, recreen la vida externa de l'esdeveniment que reproduïxen.

La Passió.

Un guió escènic medieval en grec sobre la Passió de Crist

per Sebastià Janeras

Introducció

Un manuscrit de la Biblioteca Vaticana (Vat. Pal. gr. 367), del segle XIII, conté un text força interessant que consisteix en una mena de guió escènic sobre la Passió de Crist. Aquesta peça, publicada per S. Lambros l'any 1916,¹ havia passat totalment inadvertida. Fou redescoberta per A. Vogt, que la tornà a publicar, acompanyada d'una traducció francesa.² Es tracta, com deia, d'un guió escènic, adreçat al director d'escena, donant-li instruccions de com s'ha de desenvolupar la representació. És interessant el que diu sobre la tria dels personatges i de com aquests s'han de comportar. Però l'aspecte més destacable d'aquest text és que no es tracta d'una composició basada en els textos bíblics, sinó que totes les paraules de la representació són extreptes dels evangelis. Quan les frases són més llargues que unes poques paraules, el manuscrit només en dona l'inici. Les he completades, entre claudàtors, per tal de tenir el text sencer.³ També hi apareixen, especialment en la mort i sepultura de Crist, alguns elements dels Apòcrifs.

¹ A la seva revista Νέος Ἑλληνομνήμων.

² A. VOGT, «Études sur le théâtre byzantin. I. Un mystère de la Passion», *Byzantion* 6 (1931) 37-74. És l'edició que segueixo.

³ El text és el de la BCI.

Text

Sigueu-nos propici, Jesucrist, Senyor nostre, Fill de Déu, i no us irriteu contra nosaltres que volem representar plàsticament les vostres sofrances vivificants, amb les quals ens heu atorgat la impassibilitat.

Cal que tu, que ets el responsable d'aquesta disposició i que has de dirigir els altres, abans d'organitzar la representació estableixis, per ordre, les coses que una tal empresa demana i que les tinguis totes a punt, perquè, quan sigui necessari, hom trobi tot seguit cada cosa disposada i preparada. Després has d'entrar en contacte particularment amb cada actor i vestir-lo d'acord amb el personatge que ha de representar, des de Crist i els apòstols fins als altres homes i dones. Igualment per als jueus i per a la resta. Cal que elegeixis bé les persones i que agafis les que són adequades per a representar i imitar els personatges. Cal, a més, que sàpiguen de lletra per tal de poder respondre i interrogar per escrit. I recomana'ls que actuïn de manera que no provoquin el riure o la burla, sinó que ho facin amb temor de Déu, amb respecte i amb una gran atenció.

I que vigilin de no encavalcar-se o d'interrompre's l'un a l'altre, d'on se seguiria una confusió, sinó que cadascú, posant-hi atenció, parli o pregunti o respongui quan li sigui indicat. I que no es faci cap alteració i que no es digui res que pugui portar els espectadors a riure, sinó que tot es faci de manera que porti a l'admiració i al respecte.

I comença, amb l'ajuda de Déu, d'aquesta manera:

Començament [La resurrecció de Llätzer]⁴

Col·loca Crist i els deixebles mirant el sepulcre de Llätzer, de lluny. Marta i Maria, les germanes de Llätzer, i alguns jueus, posa'ls prop del sepulcre; el que fa de Llätzer mort al sepulcre, lligat amb benes i cobert amb un sudari. Llavors envia algú a Jesús a dir-li:

—Senyor, aquell que estimes està malalt.⁵

Que respongui Jesús:

—Aquesta malaltia [no portarà a la mort, sinó a la glòria de Déu.]

Que ho digui amb veu forta perquè tots ho sentin. I que calli una estona. Després que digui això als deixebles:

—Anem una altra vegada a Jerusalem.

Que responguin els deixebles:

—Rabí, fa poc que els jueus et volien apedregar, i ara tornes a anar-hi?

⁴ Els títols són del manuscrit. El que està entre claudàtors és un complement posat per l'editor. El fet que el text comenci per la resurrecció de Llätzer respon al fet que, en la litúrgia bizantina, el dissabte abans del Diumenge de Rams és anomenat «Dissabte de Llätzer».

⁵ Tota aquesta part es basa en el capítol 14 de l'Evangeli de Joan.

La resurrecció de Llätzer. Mosaic de l'església de Betània

Que respongui Jesús:

—No són dotze les hores [del dia? Els qui caminen de dia no ensopeguen, perquè veuen la llum d'aquest món, però els qui caminen de nit sí que ensopeguen, perquè els manca la llum.]

I després d'això, que Jesús digui novament:

—Llätzer, el nostre amic, [s'ha adormit, però vaig a despertar-lo.]

Que els deixebles diguin:

—Senyor, si s'ha adormit, es posarà bo.

I Jesús novament:

—Llätzer és mort.

Llavors, que Tomàs digui als altres deixebles:

—Anem-hi també nosaltres i morim amb ell!

Tot seguit, que Jesús i els deixebles es posin en moviment i vagin al sepulcre de Llätzer. I envia algú a dir-ho a Marta, perquè, quan s'acosti Jesús, surti a trobar-lo i li digui:

—Senyor, si haguessis estat aquí [no s'hauria mort el meu germà.]

Que Jesús li digui:

—El teu germà ressuscitarà.

Marta a Jesús:

—Ja sé que ressuscitarà [en el moment de la resurrecció, el darrer dia.]

I Jesús a Marta:

—Jo soc la resurrecció [i la vida. Qui creu en mi, encara que mori, viurà; i tot aquell qui viu i creu en mi, no morirà mai més. Ho creus, això?]

Marta:

—Sí, Senyor, jo crec [que tu ets el Messies, el Fill de Déu, el qui havia de venir al món.]

Llavors, que Marta se'n torni cap a Maria i que li digui en veu baixa:

—El Mestre és aquí i et crida.

Que Maria s'alci ràpidament i se'n vagi vers Jesús acompanyada dels jueus que són amb ella. En veure Jesús, que se li llanci als peus i i li digui:

—Senyor, si haguessis estat aquí, no s'hauria mort, el meu germà.

Que Jesús es commogui interiorment i es contorbi, i que digui amb humor:

—On l'heu posat?

Que ells li responguin:

—Senyor, vine i ho veuràs.

Que Jesús plori i que vagi al sepulcre. Que Jesús digui:

—Traieu la llosa.

I Marta:

—Senyor, ja fa fortor, car ja han passat quatre dies.

I Jesús:

—No t'he dit que, [si creus, veuràs la glòria de Déu?]

I que treguin la llosa. I que Jesús, alçant els ulls amunt, digui:

—Pare, et dono gràcies [perquè m'has escoltat. Ja sé que sempre m'escoltes, però ho dic per la gent que m'envolta, perquè creguin que tu m'has enviat.]

I llavors, que cridi amb tota la força:

—Llàtzer, surt a fora!

Que surti el mort lligat i amortallat. Que Jesús digui:

—Deslligueu-lo i deixeu-lo anar.

Tot seguit, que cridi el profeta:

—Digueu a la filla de Sió: [Mira el teu rei que ve cap a tu; arriba humilment, muntat en una somera i en un pollí, fill d'un animal de càrrega.]⁶

Començament de la processó de Rams

Que Jesús envii dos deixebles a agafar la somera i el pollí, tot dient-los:

⁶ Jn 12,15 i Mt 21,5. La citació del profeta correspon a Is 62,11 + Za 9,9. A partir d'aquí el text es basa en Mt 21,2-16.

—Aneu al poble [que teniu al davant i tot seguit trobareu una somera fermada amb un pollí al seu costat. Deslligueu-la i porteu-me'ls.]

I tu, envia alguns jueus a impedir als deixebles d'exportar-se la somera. Que els deixebles els diguin:

—El Senyor els ha de menester.

I quan els deixebles porten la somera, que estenguin damunt d'ella llurs vestits, i que Jesús s'hi assegui al damunt. Que dos dels deixebles vagin al davant de la somera, fent de guia, i que els altres deixebles segueixin darrere, meravellats i parlant-se entre ells. I els jueus, els qui van al davant i els qui segueixen, que els uns estenguin llurs vestits pel camí, i que els altres tallin branques dels arbres i les escampin pel camí. Que els infants cridin:

—Hosanna al Fill de David!

I que la multitud digui:

—Aquest és Jesús, el profeta.

Disposa també alguns coixos i cecs asseguts al camí i dient amb veu forta:

—Tingues pietat de nosaltres, Fill de David!⁷

I que Jesús els guareixi. Uns altres, que seguin en el temple, venent ovelles i coloms i altres coses semblants.

I quan Jesús arribi al Temple, un cop baixat de la somera, que faci un fuet de corda i que els faci fora del temple dient:

—La meva casa [és casa d'oració, i vosaltres en feu una cova de lladres.]

I que bolqui llurs taules.

Els prínceps dels sacerdots i els escribes, veient aquestes coses estranyes i els infants cridant en el Temple, que s'enfurismin i diguin a Jesús:

—No sents què diuen aquests?

I que Jesús els respongui:

—Sí. No heu llegit mai [a l'Escriptura: «Amb la paraula dels infants i dels nadons t'has fet cantar una lloança»?]

I, deixant-los, que se'n vagi.

Sobre el sopar

Prepara la taula de Simó i que el Mestre i els deixebles s'hi asseguin.⁸ Que Simó serveixi i que la prostituta, movent-se per allà, plori i cridi:

—Ai de mi, pecadora!

I després d'haver fet això, que vagi al perfumer a comprar el perfum, parlant amb el perfumer, preguntant-li i responent-li tot el que calgui, fins a rebre el perfum, és

⁷ Mt 9,27.

⁸ El text es basa en Mt 26,8-15, llevat d'alguna frase.

a dir, un gerret amb essència de roses. I, agafant-lo, que la prostituta corri i el buidi sobre els peus de Jesús, sense dir res, sinó únicament eixugant amb els seus cabells els peus de Jesús. Que els deixebles s'indignin i diguin:

—Per què aquesta pèrdua? [S'hauria pogut vendre a bon preu i donar els diners als pobres.]

I Judes:

—Per què aquest perfum?⁹

I Jesús:

—Per què molesteu aquesta dona? [Ha fet amb mi una bona acció. De pobres, en teniu sempre amb vosaltres; en canvi, a mi, no sempre em tindreu. Aquesta dona, abocant sobre el meu cos aquest perfum, ha preparat la meva sepultura. Us asseguro que quan aquest evangeli sigui anunciat per tot el món, també recordaran aquesta dona i diran això que ha fet.]

Acabades així aquestes coses, que es reuneixin els prínceps dels sacerdots i els fariseus i facin consell sobre com apoderar-se d'ell. Que Caifàs els digui:

—Vosaltres no enteneu res. [No us adoneu que val més que un sol home mori pel poble, i no pas que es perdi tot el poble?]¹⁰

Que Judes corri cap a ells i els digui:

—Què em voleu donar [si us lliuro Jesús?]

Que aquests li pesin trenta monedes de plata. I que Judes torni novament amb els seus condeixebles.

Sobre el rentament [dels peus]

Tingues a punt bancs, un gibrell, aigua i una tovallola. Que s'asseguin els deixebles per ordre. Que Jesús, traient-se els vestits, se canyeixi la tovallola, vessi aigua en el gibrell i, començant pels darrers, renti els peus dels deixebles i els eixugui amb la tovallola amb què va cenyit.¹¹ Arribant a Pere, que aquest digui:

—Senyor, tu em rentes [els peus?]

I el Mestre:

—Això que faig, tu no ho entens.

Pere:

—No em rentaràs [els peus mai de la vida!]

El Mestre:

—Si no et rento [no tindràs part amb mi.]

⁹ Cf. Jn 12,5.

¹⁰ Jn 11,49.

¹¹ Aquesta acció té per base el cap. 13 de l'Evangeli de Joan.

I Pere:

—No tan sols els peus; [renta'm també les mans i el cap.]

El Mestre:

—Qui s'ha banyat, [només cal que es renti els peus: ja és net tot ell.]

Després, doncs, d'haver-los rentat els peus, que es tregui la tovallola i es posi els vestits i, havent-se assegut, que els digui:

—Enteneu això que us he fet? [Vosaltres em dieu «Mestre» i «Senyor», i feu bé de dir-ho, perquè ho soc. Si, doncs, jo que soc el Mestre i el Senyor, us he rentat els peus, també vosaltres us els heu de rentar els uns als altres. Us he donat exemple, perquè, tal com jo us ho he fet, ho feu també vosaltres.]

Sobre la traïció

Havent reunit Jesús els deixebles, que els digui:

—Tots vosaltres us escandalitzareu [en mi aquesta nit.]¹²

Que Pere respongui:

—Ni que tots s'escandalitzin, [jo no m'escandalitzaré pas.]

I el Mestre:

—En veritat t'ho dic: [Aquesta nit, abans no canti el gall, m'hauràs negat tres vegades.]

Pere:

—Ni que em calgui [morir amb tu, no et negaré.]

Tot seguit, que Jesús digui als deixebles:

—Seieu aquí [mentre vaig allà a pregar.]

I prenent Pere i els dos fills del Zebedeu, que els digui:

—La meva ànima està trista fins a [la mort.]

I, avançant-se una mica, que es prosterni amb el front a terra i pregui dient:

—Pare meu, si és possible, [que aquesta copa s'allunyi de mi. Però que no es faci com jo vull, sinó com tu vols.]

I tornant cap a ells, que digui a Pere:

—Així, doncs, no heu pogut [vetllar una hora amb mi?]

I, després de la pregària, tornant novament cap als deixebles, que els digui:

—Dormiu ara i reposeu! [S'acosta l'hora, i el Fill de l'home serà lliurat en mans dels pecadors. Aixequen-vos, anem! El qui em traeix ja és aquí.]

Després d'això, prenent els deixebles, que vagi a l'hort, i que tot seguit arribi Judes conduint una multitud suficient amb espases i bastons.¹³ Sortint Jesús, que els digui:

¹² El que segueix pertany a Mt 26,31-45.

¹³ Segueix un fragment basat en Jn 18,4-8.

Getsemani, basílica de l'Agonia

—Qui cerqueu?
I que ells responguin:
—Jesús de Natzaret.
Que Jesús digui:
—Soc jo.
I que aquells, en sentir-ho, reculin i caiguin per terra. I que Jesús torni a preguntar:
—Qui cerqueu?.
I que ells responguin:
—Jesús de Natzaret.
I Jesús:
—Ja us he dit que soc jo.
Tot seguit, que Judes s'avanci i digui:
—Salve, rabí!¹⁴

¹⁴ A partir d'aquí, el text segueix Mt 26,49-68.

I que besi el Mestre. Que el Mestre digui:

—Company, estigues pel que has de fer.

I Pere, amb una espasa, abraonant-se damunt un dels servents, que li talli l'orella dreta. Que el Mestre li digui:

—Desa la teva espasa.

I tocant-la amb la mà, que guareixi l'orella del servent i que digui a la multitud:

—Com a un lladre heu sortit [a agafar-me.]

Que la multitud, apoderant-se d'ell, el condueixi primer a Anàs i després a Caifàs i als prínceps dels sacerdots. I que els deixebles fugin i que únicament Pere i Joan el segueixin darrere amb por i temor. I entrant Pere, que sigui amb els servents.

Quan Jesús és portat davant els prínceps dels sacerdots, que es presentin els falsos testimonis dient:

—Aquest va dir: «Puc destruir el Temple [de Déu i reconstruir-lo en tres dies].»

Que Jesús calli i que el gran sacerdot, alçant-se, li digui:

—No respons? Què en dius, [de les acusacions que aquests et fan?]

I novament el gran sacerdot:

—Et conjuro pel [Déu viu, que ens diguis si tu ets el Messies, el Fill de Déu.]

Jesús a ell:

—Tu ho has dit. A més, us dic [que des d'ara veureu el Fill de l'home assegut a la dreta del Totpoderós i venint sobre els núvols del cel.]

Que el gran sacerdot, esquinçant-se les vestidures, digui:

—Ha blasfemat! Quina necessitat [tenim de més testimonis?]

Que el poble respongui:

Mereix pena de mort!

I escupint-li a la cara i donant-li cops de puny i pegant-li bufetades, que li diguin:

—Profetitzà'ns, Crist, qui és [que t'ha pegat.]

Sobre la negació de Pere

Un cop fet tot això d'aquesta manera, que una criada s'acosti a Pere i li digui:

—Tu també eres amb Jesús.¹⁵

I Pere:

—No sé què dius.

Igualment, que una altra criada digui:

—Aquest també era allà.

I que Pere ho negui un altre cop, dient amb jurament:

—No conec aquest home.

¹⁵ Mt 26,69 - 27,6.

La resurrecció de Llätzer. Mosaic de l'església de Betània.

I, poc després, que els qui són allí li diguin:

—És veritat que tu també [ets d'ells: si fins i tot se't nota per l'accent amb què parles.]

I que Pere, jurant, digui:

—No conec aquest home.

I que tot seguit canti el gall. I que Pere, sortint fora, plori. Que Judes, penedit, vagi als prínceps dels sacerdots i els digui:

—He pecat lliurant [a la mort un innocent.]

Que aquests responguin:

—I a nosaltres, què ens importa?

I que Judes llenci els diners, s'allunyi i es pengi.

Que Josep s'estigui al Temple llegint i que els prínceps dels sacerdots enviïn algú a cridar-lo. Aquest, havent-hi anat i havent trobat Josep llegint, que se'n torni. I havent-hi anat un altre cop i havent-lo trobat llegint, que se'n torni.

Els grans sacerdots es reuneixen en consell i diuen:

—No és permès [de tirar-les al tresor del temple, perquè són preu de sang.]

Llavors van cap a Pilat i li diuen:

—Nosaltres coneixem aquest que s'anomena Jesús, [el fill de Josep, l'artesà, nascut de Maria.]

Pilat els respon:

—Com podeu [sotmetre a judici el vostre rei?]

Li diuen els jueus:

—No diem pas [que sigui rei, sinó que ell diu que ho és.]

Pilat crida un missatger i l'envia a cercar Jesús.¹⁶ Havent sortit i havent reconegut Jesús, es prosterna davant d'ell i, traient-se el mantell, l'estén a terra i diu a Jesús:

—Senyor meu, passa pel damunt, que et crida el governador.

Els jueus, veient el que passava, se'n queixen a Pilat dient:

—Per què has ordenat que entri d'aquesta manera, amb honor?

Pilat crida el missatger i li diu:

—Per què has fet això [d'estendre el teu mantell a terra per fer-hi passar pel damunt Jesús]?

El missatger li diu:

—Senyor governador, [quan em vas enviar a Jerusalem a casa d'Alexandre, vaig veure Jesús assegut sobre un ase, mentre els infants hebreus duïen branques a les mans i l'aclamaven, i d'altres estenien a terra llurs vestits, dient: «Salva'ns, tu que vius a les altures. Beneït el qui ve en nom del Senyor!»]

Els jueus diuen al missatger:

—Els infants hebreus [aclamaven en hebreu. Com és que tu ho dius en grec?]

I els diu el missatger:

—Vaig preguntar a un jueu: [Què és això que criden hebreu? I ell m'ho va traduir.]

Pilat els diu:

—Si vosaltres mateixos [sou testimonis de les paraules que deien els infants, en què ha pecat el missatger?]

I els jueus callen. El governador diu al missatger:

—Surt i [fes-lo entrar de la manera que vulguis.]

El missatger surt i fa com la primera vegada, estén el mantell a terra i diu a Jesús:

—Senyor, entra; [el governador et demana.]

I entra davant Pilat.

Davant l'acusació dels jueus, intervé Nicodem i diu:

—Piadós governador, [t'ho prego, deixa'm dir unes paraules.]

Li diu Pilat:

—Parla.

¹⁶ A partir d'aquí, la font és l'apòcrif conegut com a *Actes de Pilat*, primera part de l'anomenat *Evangelí de Nicodem*.

Diu Nicodem:

—Jo vaig dir [als ancians, als sacerdots i als levites i a tot el poble jueu a la sinagoga: Què preteneu amb aquest home? Aquest home fa molts miracles i prodigis que ningú no ha fet ni farà mai. Deixeu-lo estar i no li vulgueu cap mal. Si els miracles que fa venen de Déu, es mantindran fermes. Però si venen dels homes, s'esvairan. En efecte, Moisès, enviat per Déu a Egipte, va obrar per ordre del Senyor molts prodigis davant el Faraó, rei d'Egipte. Hi havia allí uns homes al servei del Faraó, Janes i Jambràs. Ells també feien no pas pocs prodigis com els que feia Moisès. I els egipcis van considerar déus Janes i Jambràs. Però, com que els prodigis que feien no provenien de Déu, van morir ells i els qui els donaren crèdit. I ara, deixeu estar aquest home. No mereix la mort.]

Els jueus es posen furiosos. I els respon Pilat:

—Per què cruixiu de dents [contra Nicodem si heu sentit la veritat?]

Els jueus diuen a Nicodem:

—Per a tu la seva veritat i la seva sort.

Respon Nicodem:

—Amén, amén! Que es faci amb mi tal com dieu.

Un altre dels jueus, que havia estat paralític, intervé:

—Permet-me, [governador, de dir una paraula.]

El governador li diu:

—Parla.

Diu l'home:

—Jo feia trenta[-vuit anys que jeia en una llitera sofrint terriblement. Quan Jesús va venir, molts endimoniats i afectats de diverses malalties foren guarits per ell. Llavors alguns joves, compadint-se de mi, em van carregar amb la llitera i em dugueren cap a ell. Jesús, en veure'm, es va compadir de mi, i em digué: «Carrega't la teva llitera i camina». Jo em vaig carregar la llitera i em vaig posar a caminar.]

Havent acabat aquest de parlar, pren la paraula el cec i diu:

—Jo vaig sortir cec [del ventre de la meva mare; sentia les veus, però no veia la gent. Quan Jesús passava, vaig cridar amb tota la força: Compadeix-te de mi, fill de David! Ell, compadit de mi, imposà les seves mans sobre els meus ulls, i a l'instant vaig recobrar la vista.]

I quan aquest acaba de parlar, pren la paraula l'hemorroïssa i diu:

—Jo patia pèrdues de sang, [vaig tocar la borla del seu vestit i se m'estroncaren les hemorràgies que feia dotze anys que duraven.]

Que els prínceps dels sacerdots i el poble, lligant Jesús, el duguin davant Pilat i diguin:

—Hem trobat aquest que esgarria [el nostre poble, prohibeix de pagar tributs al Cèsar i diu que és Messies, és a dir, rei.]¹⁷

Que Pilat l'interrogui:

—Tu ets el rei [dels jueus?]

I que Jesús respongui:

—Tu ho dius.

Que l'acusin els prínceps dels sacerdots i els ancians i que ell no respongui res. Que Pilat els digui:

—No trobo res en aquest home per a poder-lo inculpar.

Que la multitud digui:

—Revolta el poble ensenyant [per tot el país dels jueus, des de Galilea, on va començar, fins aquí.]

Que Pilat pregunti si l'home és galileu. Que tot seguit Pilat l'envii a Herodes.

El menyspreu d'Herodes

Quan Jesús ha estat dut a la presència d'Herodes, que els prínceps dels sacerdots, acostant-se, l'acusin dient:

—Hem trobat aquest [que esgarria els nostre poble, prohibeix de pagar tributs al Cèsar i diu que és el Messies, és a dir, rei.]¹⁸

Que li pregunti Herodes:

—Qui ets i d'on vens?

I encara:

—Per què transgredeixes la llei?

I novament:

—Tu ets rei?

I un altre cop:

—Hem sentit sobre tu [que fas prodigis.]¹⁹

Que no respongui absolutament res.

¹⁷ Per al que segueix, cf. Lc 23,2-5.

¹⁸ El guió fa repetir aquí les paraules pronunciades davant Pilat, que en Lluc no es troben davant Herodes. Però aquestes preguntes d'Herodes sense resposta respon al que diu Lluc: «L'anà interrogant llargament, però Jesús no li contestà res» (Lc 23, 9)

¹⁹ Aquestes paraules d'Herodes semblen posar en boca seva el que l'Evangeli de Lluc (Lc 23, 8) diu en forma narrativa: «Herodes es va alegrar molt de veure'l. Feia temps que ho desitjava, perquè sentia a parlar d'ell i esperava veure-li fer algun prodigi.»

Tot seguit, vestint-lo amb un vestit llampant, que l'envii a Pilat. I anant Herodes a Pilat, que el besí i faci amistat amb ell i que se'n vagi. Trobant-se Jesús davant Pilat, que la dona d'aquest li envii a dir a Pilat:

—Desentent-te d'aquest [just. Avui, en somnis, he patit molt per causa d'ell.]²⁰

Pilat diu al poble:

—Qui voleu [que us deixi lliure, Barrabàs o Jesús, l'anomenat Mesies?]²¹

I el poble:

—Deixa'ns lliure, segons el costum [el pres que vulguem.]²²

Però Pilat:

—Quin d'aquests dos voleu [que us deixi lliure?]²³

La multitud:

—Barrabàs!

Pilat:

—Què faré [amb Jesús, l'anomenat Messies?]

El poble:

—Que sigui crucificat!

Pilat:

—Però quin mal ha fet?

El poble:

—Fora, fora, crucifica'l!

I Pilat, havent demanat aigua, que es renti les mans tot dient:

—Soc innocent de la sang d'aquest home.

I el poble:

—Que la seva sang caigui sobre nosaltres i els nostres fills!

I que tot seguit deslliuri Barrabàs i lliuri Jesús per a ser crucificat.

Sobre la crucifixió

Que els soldats s'apoderin d'ell, el despullin i li posin al damunt una capa de porpra i una corona d'espines al cap i una canya a la mà dreta i que, agenollant-se davant d'ell, li diguin:

²⁰ Mt 27,19.

²¹ Mt 27,17.

²² Aquí es posa en boca dels jueus, en forma de petició a Pilat, el que és una narració de l'evangelista: «Cada any, per la festa de Pasqua, el governador tenia el costum de deixar lliure el pres que la gent volia» (Mt 27,15). Sobre aquest text he acabat la frase.

²³ D'aquí fins al final d'aquesta acció, cf. Mt 27,21-25.

—Salve, rei!²⁴

I, agafant la canya, que el colpegin al cap. Després, posant-li la creu damunt les espatlles, que el duguin a crucificar. Llavors, que facin sortir de la presó els dos lladres, que els donin a cadascú la seva creu i que aquests caminin juntament amb ell i que, després de fer un tros de camí, obliguin Simó a portar la creu. Que el segueixin les dones, juntament amb la mare de Jesús, planyent-se. I que Jesús, girant-se cap a elles, els digui:

—Filles de Jerusalem, [no ploreu per mi; ploreu per vosaltres mateixes i pels vostres fills. Perquè venen dies que la gent dirà: «Sortoses les qui no tenen fills, les entranyes que no han engendrat i els pits que no han criat! Llavors començaran a dir a les muntanyes: “Caieu damunt nostre!” i als turons: “Cobriu-nos!” Perquè, si tracten així l’arbre verd, què serà del sec?»]²⁵

I quan arriben al lloc, que vingui el vagabund²⁶ i el crucifiqui, juntament amb els dos lladres, a la dreta i a l’esquerra. I Pilat, havent escrit un rètol, en grec, en llatí i en siríac:²⁷ «El Rei dels jueus», el col·loca damunt el seu cap. Que el poble i els prínceps dels sacerdots cridin:

—El que destrueix el temple [i el reconstrueix en tres dies, que se salvi a si mateix si és Fill de Déu i que baixi de la creu!]

I encara:

—Ell que n’ha salvat d’altres [no es pot salvar a si mateix.]²⁸

I Jesús:

—Pare, perdona’ls, [que no saben el que fan.]²⁹

I que la seva mare comenci a lamentar-se.³⁰

Acomplint-se així aquestes coses, que el lladre de l’esquerra cridi:

—Si tu ets el Crist, [salva’t a tu mateix i a nosaltres.]³¹

I que respongui el de la dreta:

—Tu tampoc no tens temor de Déu?

I digui vers Jesús:

²⁴ Mt 27,29.

²⁵ Lc 23, 28-31.

²⁶ En grec: κομοδρόμος.

²⁷ És a dir, en hebreu. L’intercanvi dels termes «hebreu» i «siríac» no és infreqüent.

²⁸ Mt 27,40-42.

²⁹ Lc 23,34.

³⁰ La literatura cristiana presenta diversos exemples de planys de la Mare de Déu sobre el seu Fill, el Melode (segle VI). Vegeu-ne la traducció en el volum *Romà el Melode, Himnes* (Clàssics del cristianisme 100), Barcelona 2005, pp. 187-193.

³¹ Per al que segueix, cf. Lc 23,39-43.

—Recorda't de mi, [Senyor, quan arribis al teu regne.]

I Jesús a ell:

—En veritat et dic [que avui seràs amb mi al paradís.]

Col·loca la mare i el deixeble a banda i banda de la creu, i que el Mestre digui a la mare:

—Dona, heus ací el teu fill.³²

I al deixeble:

—Heus ací la teva mare.

I que tot seguit cridi:

—Tinc set.

I que tot seguit li sigui acostada a la boca una esponja xopa³³ sobre una canya. I després d'això, que Jesús exclami:

—Pare, a les teves mans [confio la meva ànima.]³⁴

I que, a partir d'aquest moment, calli. Tot seguit, que el centurió exclami:

—Veritablement aquest era Fill de Déu.³⁵

Que el centurió fereixi el seu costat amb la llança i que, des de baix, estigui a punt per a rebre la sang i l'aigua. I després d'això, que la seva mare s'adreci a Josep, plorant i suplicant, i dient-li, juntament amb Joan:

—[Josep, t'ho prego, comparteix la meva pena, perquè conec el teu amor veritable envers el meu fill dolcíssim, i fes-me dos favors: ves a Pilat i demana-li el cos del meu fill estimat, perquè el pugui sepultar, i dona'm el sepulcre tallat a la roca que tens, tot nou, al jardí].³⁶

Que Josep, adreçant-se a Pilat, li demani el cos del Mestre dient:

—Una petita súplica [...].³⁷

Pilat, fent venir el centurió, que li preguntí si és mort. I, assabentat per aquest que és mort, que ordeni que li sigui donat a Josep el cos. I vingut tot seguit el forjador, que es faci el davallament. I que s'avanci Josep portant un llençol i alguns perfums i, després d'embolcallar el cos, que el sepultin, tot cantant amb melodia el «Sant Déu»,³⁸

³² Segueix un fragment basat en Jn 19,26-29.

³³ Literalment: plena [de vinagre]. Cf. Jn 19,29.

³⁴ Lc 23,46.

³⁵ Mt 27,54.

³⁶ Aquí el manuscrit presenta una llacuna. Ho he suplert amb les paraules corresponents que trobem en les *Actes de Pilat*.

³⁷ No he pogut identificar aquest text, però sembla tenir relació amb un sermó sobre el Dissabte Sant atribuït a Epifani de Xipre (PG 43, 445).

³⁸ És el cant del Trisagi, que es canta en l'ofici de la sepultura de Crist el Dissabte Sant. En el ritu bizantí, el Trisagi es canta també sempre en l'ofici de difunts. Sobre el Trisagi, cf. S. JANERAS,

fins que entrin al sepulcre, seguits de la mare i de Joan i de les miròfores.³⁹ Un cop sepultat, que les miròfores comencin els planys.⁴⁰ I després dels planys, que els prínceps dels sacerdots vagin a Pilat i li diguin:

—Senyor, ens hem recordat [que aquell impostor, quan encara vivia, va dir: «Al cap de tres dies ressuscitaré». Dona ordre, doncs, que assegurin el sepulcre fins al tercer dia, no fos cas que els seus deixebles vinguessin a robar el cos i després diguessin al poble: «Ha ressuscitat d'entre els morts». Seria una impostura pitjor que la primera.]

I Pilat:

—Aquí teniu una guàrdia. [Aneu al sepulcre i assegureu-lo tan bé com sapigueu.]⁴¹

I que vagin amb els soldats i s'assegurin del sepulcre.. I que els soldats, asseguts, guardin i vigilin el sepulcre. I que les dones se'n vagin a comprar perfums.

[La resurrecció]

Que es faci el crit i el brogit i la resurrecció, i que els soldats, en sentir-ho, caiguin tot seguit faç en terra, com mig morts. Que Crist surti, emmenant Adam i dient-li:

—Alçat, tu que dorms.⁴²

Que els àngels s'estiguin damunt el sepulcre i que s'acostin les miròfores en silenci i amb temor, portant una cassoleta i perfums, i que l'àngel els digui:

—No tingueu por, vosaltres. Sé [que cerqueu Jesús, el crucificat. No és aquí: ha ressuscitat, tal com va dir. Veniu, mireu el lloc on havia estat posat. Aneu de seguida a dir als seus deixebles: «Ha ressuscitat d'entre els morts, i ara va davant vostre a Galilea. Allà el veureu.» Aquest és el missatge que us havia de donar.]

I havent sortit, que se'n tornin cap als deixebles. I, fent-se'ls trobadís Jesús, que els digui:

—Salve!

Que les dones, acostant-se-li, l'adorin, i que Jesús els digui:

—No tingueu por. [Aneu, anuncieu als meus germans que vagin a Galilea. Allà em veuran.]

«Le Trisagion: une formule brève en liturgie comparée», dins R. TAFT - G. WINKLER (eds.), *Acts of the International Congress Comparative Liturgy fifty Years after Anton Baumstark (1872-1948), Rome, 25-29 September 1998* (Orientalia Christiana Analecta 265), Roma 2001, pp. 495-562.

³⁹ És a dir, 'portadores de perfums'; en grec, μυροφόραι, és a dir, 'portadores de perfum', de μῦρον ('perfum').

⁴⁰ En el ritu bizantí, a l'ofici matinal del Dissabte Sant es canten uns planys o 'elogis' (Ἐγκώμια), posats en boca de les dones al sepulcre.

⁴¹ Mt 27,64-65.

⁴² Ef 5,14. Per al que segueix, cf. Mt 28,5-10.

Que els deixebles es reuneixin a la casa. I que els soldats se'n vagin a anunciar als prínceps dels sacerdots la resurrecció. Els prínceps dels sacerdots, reunits en consell i donant diners als soldats, que els persuadeixin de dir que els deixebles, vinguts de nit, l'han robat mentre nosaltres dormíem.

La palpació

Que Jesús vagi i se situï enmig dels seus deixebles allà on estan units, amb l'absència de Tomàs, i que els digui:

—Pau a vosaltres.⁴³

I que els mostri les mans i el costat. I que novament els digui:

—Pau a vosaltres. [Com el Pare m'ha enviat a mi, també us envio a vosaltres.]

I havent dit això, que aleni damunt d'ells i digui:

—Rebeu l'Esperit [Sant. A qui perdonareu els pecats, li quedaran perdonats; a qui no els perdonareu, li quedaran sense perdó.]

Un cop sortit Jesús, que entri Tomàs i que els deixebles li diguin:

—Hem vist [el Senyor.]

Però ell els diu:

—Si no li veig a les mans [la marca dels claus, si no li fico el dit a la ferida dels claus i no li poso la mà dins el costat, jo no creuré pas!]

I que tot seguit novament entri Jesús i, posant-se al mig, els digui:

—Pau a vosaltres.

I a Tomàs:

—Porta el teu dit [aquí i mira'm les mans; porta la mà i posa-me-la dins el costat. No siguis incrèdul, sinó creient.]

I que Tomàs li digui en resposta:

—Senyor meu [i Déu meu!]

I Jesús:

—Perquè m'has vist [has cregut? Feliços els qui creuran sense haver vist!]

Tot seguit, agafant els seus deixebles, que vagi a Galilea i que els deixebles l'adorin i que ell els digui:

—M'ha estat donat tot poder [al cel i a la terra. Aneu, doncs, a tots els pobles i feu-los deixebles meus, batejant-los en el nom del Pare i del Fill i de l'Esperit Sant, i ensenyant-los a guardar tot allò que us he manat. Jo soc amb vosaltres dia rere dia fins a la fi del món.]⁴⁴

I arribat al final d'aquesta instrucció, que els beneeixi.

⁴³ Tot el segueix correspon a Jn 20,21-29.

⁴⁴ Mt 18,18-20.

La Bíblia del segle XIV: Primer llibre dels Paralipòmens

Una dècada després del darrer volum publicat pel Corpus Biblicum Catalanicum (CBCat), ara ens arriba una altra entrega medieval. Es tracta del volum 9 del pla general de l'obra, que és la *Bíblia del segle XIV: Primer llibre dels Paralipòmens*. L'edició del text és a cura de Pere Bescós i Jaume de Puig, amb introducció, notes i glossari a càrrec de Pere Casanellas i Pere Bescós. Col·lació de vulgates catalanollenguadocianes a cura de Núria Calafell i Pere Bescós, i l'edició del pròleg als Paralipòmens a cura de Pere Bescós i Pere Casanellas (Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya – Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2021, 444 p.).

El CBCat, dirigit per Pere Casanellas i presidit per Armand Puig, és un projecte majúscul de la cultura catalana. Es tracta de la publicació de les edicions crítiques de les traduccions bíbliques en llengua catalana fins a l'any 1900. Actualment ja comptem amb quatre volums publicats, tres dels quals són del segle XIV, i això ja dona idea de la puixança que tingué la cultura catalana durant la baixa edat mitjana. El llibre que ara presentem és el Primer llibre de les Cròniques (Parauls o Fets dels dies, en hebreu, és a dir annals), que per influència de la traducció grega dels LXX passà a conèixer-se com a Paralipòmens (coses omeses o complements).

El contingut d'aquest primer llibre és un xic àrid, atès que tracta les genealogies que van d'Adam fins a David (capítols de l'1 al 9) per després centrar-se en la figura del rei cantor i tot allò que s'atribueix al seu regnat: el trasllat de l'Arca de l'Aliança, la preparació per a la construcció del Temple, l'organització del culte litúrgic...

El nou volum del CBCat és una autèntica obra d'orfebreria filològica: presenta el text de 1Cr en cinc columnes, la primera de les quals sempre correspon al text llatí de la Vulgata de Jeroni, i les altres són les edicions crítiques dels manuscrits Peiresc, Egerton, Colbert i Sevilla. Una novetat molt significativa és que, per primera vegada, el text de Egerton i Colbert copien una traducció catalana feta directament de l'hebreu: això és molt important en la història de la transmissió textual bíblica a llengües romàniques, perquè fins ara es només es tenien reculls de salms i prou. El manuscrit Peiresc copia sempre la Vulgata, i el manuscrit de Sevilla s'edita per primera vegada en el CBCat.

El llibre consta d'una introducció extensa (p. 13-106) que explica fil per randa la història dels manuscrits emprats, els pròlegs que Jeroni afegeix als Paralipòmens, les tècniques de traducció que usen els diversos manuscrits, així com qüestions metodològiques referents a l'edició i una bibliografia. El gruix de l'obra és l'edició crítica del

text bíblic amb notes (p. 107-397), i el llibre es clou amb uns apèndixs (p. 399-444) que inclouen un valuós glossari i els índexs de mots i concordances que, per raó d'espai, no s'editen en paper i són consultables al lloc web del *Corpus*.

Aquest llibre, d'una erudició i una sapiència filològica incomparables, serà d'allò més interessant per a biblistes que vulguin capbussar-se en la història de la Vulgata, però també per a estudiosos de tota mena de la cultura medieval cristiana i jueva, romanistes i, en fi, filòlegs en el sentit més estricte i etimològic del mot.

Cal felicitar efusivament els curadors de l'obra per la seva contribució de primer nivell a la història de la llengua catalana, així com per la seva raríssima competència lingüística i l'altíssima qualitat de les seves aportacions. És una feina autènticament mereixedora de les lloances que salmejaven els fills d'Assaf, d'Eman i de Jedutun amb l'acompanyament musical de les cítares, les arpes i els címbals (cf. 1Cr 25,1).

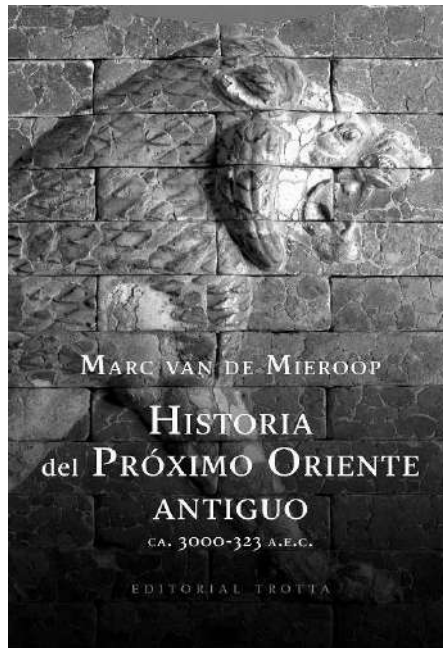
Joaquim Malé i Ribera

Història del Pròxim Orient antic

L'editorial Trotta ha publicat un llibre veritablement estupend: *Historia del Próximo Oriente Antiguo, ca. 3000-323 A.E.C.* Es tracta de la traducció al castellà, feta per Sara Arroyo i Andrés Piquer, de la tercera edició (de 2016 en l'original anglès) del gran manual que publicà el Prof. Marc van de Mieroop, catedràtic d'història del Pròxim Orient antic a la Universitat de Columbia, a la ciutat de Nova York. L'edició que n'han fet des de Trotta s'ha inclòs, convenientment, dins la magnífica col·lecció de la *Biblioteca de Ciencias Bíblicas y Orientales*, dirigida pel Prof. Julio Trebolle Barrera, eximi biblista.

El llibre consta d'una introducció general (p. 23-43) que pretén passar de puntetes pel període pròpiament anterior al sorgiment de les anomenades ciutats-estat, etapa històrica complexa tant per la seva antigor remota com per la manca de dades positives.

En aquesta introducció també s'hi fa una presentació succinta, si bé molt seriosa, d'aspectes necessaris per a la comprensió contextual del tema (geografia, fonts, terminologia...). Immediatament després comença el primer dels tres grans blocs amb què es divideix el llibre: *Les ciutats-estat* (p. 47-176), que cobreix el període històric més antic, del 3000 fins al 1600 aC. El segon bloc fa referència als *Estats territorials*

Informacions

(p. 179-272), i s'ocupa del període que va entre el 1600 i l'any 1000 aC. Finalment, la tercera part és la dels *Imperis* (p. 275-412), és a dir, el període que cobreix de l'any 1000 fins a la gran victòria macedònica de l'any 331 aC. L'obra es clou amb uns apèndixs d'allò més útils per a l'estudiant –i l'estudiós!– del Pròxim Orient: Llistes de reis (p. 415-427), referències bibliogràfiques d'ampliació (p. 429-449), una cronologia global (p. 451-454) i l'índex analític (p. 455-466).

A part, el llibre compta amb un generós florilegi de mapes, il·lustracions, gràfiques i altres eines, totes elles molt ben pensades i amb un gran esperit didàctic, concebudes per a una millor comprensió de la temàtica. De ben segur que el lector agrairà tot aquest material que l'autor aporta, sobretot atesa la dificultat que tot sovint suposa atansar-se a un món tan llunyà del nostre.

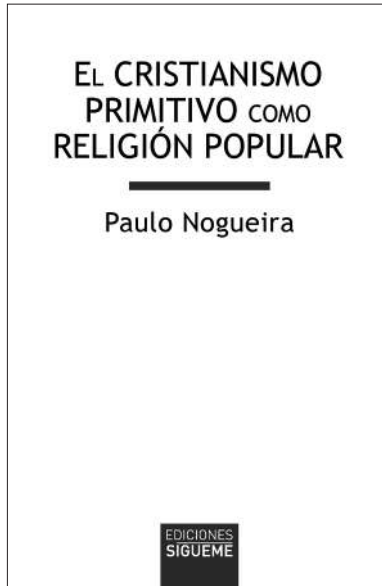
Es pot considerar que ens trobem davant d'un llibre d'aquells que sintetitzen tot el coneixement de què es disposa en un moment determinat de la història, un autèntic esforç de destil·lació d'obres molt més complexes i difícils de localitzar que, Van de Mieroop, amb una rara perícia, ens ofereix com a obra d'alta divulgació: seriosa i alhora entenedora. Cal celebrar amb entusiasme el fet de poder-ne disposar en una llengua que ens és tan propera. Cal, també, felicitar l'autor i l'editorial per l'esforç realitzat.

Joaquim Malé i Ribera

El cristianisme en els marges, ahir i avui

Totes les temàtiques que envolten els orígens del cristianisme són d'un interès permanent, tant per a un públic més sensibilitzat com per al comú dels mortals. És ben sabut per les persones que segueixen els estudis sobre aquest fenomen que a Espanya hi ha un grup molt potent que s'hi dedica, creat des de la Universitat de Deusto, a Bilbao, i format per un grup d'investigadors dirigit per Carmen Bernabé (actual presidenta de la Asociación Bíblica Española) que compta amb el mestratge del catedràtic de Nou Testament de Deusto, el Dr. Rafael Aguirre Monasterio (l'entranyable *Rafa*), així com altres noms molt rellevants dels estudis bíblics d'àmbit peninsular (Santiago Guijarro, Carlos Gil o Elisa Estévez, per citar-ne només uns pocs).

Doncs bé, l'editorial Sígueme de Salamanca ha publicat un llibre molt suggeridor que s'emmarca en aquesta línia d'investigació sobre orígens del cristianisme. Ho ha fet en la seva col·lecció *Biblioteca de Estudios Bíblicos minor* –magistralment dirigida pel professor Santiago Guijarro Oporto, de la Universitat Pontifícia de Salamanca–, que compta amb títols importants però d'un format més reduït. Porta per títol *El cristia-*

nismo primitivo como religión popular, i és la traducció castellana de l'original brasiler del professor Paulo Nogueira, docent de ciències religioses a la Universitat Metodista de Sao Paulo, al Brasil.

El llibre s'estructura en cinc capítols, més una introducció i una conclusió. Els capítols que formen el cos del text cal dividir-los en dues parts: una metodològica, que pretén mostrar quin és l'objectiu i l'itinerari de treball que Nogueira ha seguit. L'altra —els tres capítols següents— està formada per uns estudis concrets de casos, tots ells al voltant d'un tipus de literatura molt singular i poc fressada pels estudis bíblics més tradicionals: els fets apòcrifs dels apòstols. Es tracta d'un tipus de literatura que defuig les esferes d'influència de les elits cristianes dels orígens i, per tant, es mou entre la majoria de la població més humil. És una literatura dels marges, que fa una mena de barreja d'elements provinents dels Fets dels Apòstols, dels evangelis i de la novel·la grega, tot creant un imaginari o una cosmovisió molt pintoresca que, de fet, ens és rarament familiar. Es tracta d'un tipus de literatura popular que connecta directament amb la cultura popular mediterrània dels primers segles de la nostra era. Amb paraules de Nogueira, l'obra és una «història cultural del cristianisme primitiu» (p. 18), que fent ús de fonts ben diverses i mètodes d'aproximació provinents d'altres disciplines (antropologia, història, sociologia) vol atansar-se a la vida i les pràctiques quotidianes de les classes més baixes de la societat.

Informacions

Aquest tipus de literatura, tradicionalment poc estudiada perquè fou considerada quasi herètica, és capaç d'aportar molta informació sobre els nivells de vida i els costums de moltes de les persones que integraven les primeres comunitats cristianes en el si de l'Imperi romà. Més enllà d'això, es tracta d'històries ben singulars i simpàtiques que tenen els apòstols com a protagonistes i la seva acció més o menys fantàstica en terres de perifèria dins l'Imperi. I aquesta dialèctica entre centre/perifèria, aquesta immersió en els marges, ens situa de ple en el cor de la prèdica del Papa Francesc: gosar repensar la realitat i afrontar els reptes que ens ocupen de noves maneres, sempre sota l'empara esperançada de l'Esperit, és una actitud tant dels primers cristians com dels cristians que avui en som hereus. Ben llegit, doncs, aquest llibre és una invitació no només a uns mètodes singulars d'aproximació als textos antics, sinó una manifestació més de l'actualitat del missatge del Sant Pare.

Joaquim Malé i Ribera

XAVIER MOLL, *Una llengua estranya. Sento un parlar que m'és desconegut (Sl 81,6)*, Barcelona: CPL editorial 2020. 326 pàgines.

Xavier Moll, savi ben conegut de les persones que llegim aquest BUTLLETÍ, acaba de publicar un llibre que, crec sincerament, cal llegir. Consta de dues parts. La primera —«La Paraula del nostre Déu dura per sempre» (Is 40,8)— conté tres reflexions: 1. Dins l'estudi del biblista; 2. A la finestra de l'estudi; 3. Dins la cambra més retirada (Mt 6,6). Aquestes pàgines fan de llindar a un «diccionari» intítulat «Paraules de vida eterna» (Jn 6,68): alegria, amor, enemics, església, esperança, guerra, igualtat, justícia, llibertat, mal, misericòrdia, mort, obediència, pau, pecat, pobresa, poder, salvació, temor, temps, veritat. El llibre es clou amb un epíleg, una «coda

musical» (La plenitud de l'amor de Déu 1Jn 2,5), un índex de citacions bíbliques i de noms d'autors.

Creç que és un llibre bellíssim que constitueix una invitació a passejar pel que podríem anomenar les «paraules del nostre Déu» en diàleg constant amb els grans clàssics de la història de la cultura. Xavier Moll ens mostra amb admiració que les paraules dites «des de Déu» volen dir coses notablement diferents del sentit ordinari que solen tenir «entre les persones». Aquell: *Amén! Vine, Senyor Jesús!* (Ap 22,20), que és el penúltim verset de l'Esclusiva ens situa davant d'una esperança escatològica —com el: *fes que vingui el teu Regne* (Mt 6,10) del pare nostre— que fa que tot tingui un sentit diferent.

Us recomano vivament aquest llibre ple d'una saviesa cristiana poderosa a desdir.

M.ª DOLORES JIMÉNEZ LÓPEZ (Coord. Ed.), *Sintaxis del griego antiguo. Volumen I: Introducción. Sintaxis nominal. Preposiciones. Adverbios y partículas. Volumen II: Sintaxis verbal. Coordinación. Subordinación. Orden de palabras*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas 2020. 1.150 pàgines.

Com a estudiosos de la llengua grega del Nou Testament hem de donar la benvinguda a aquesta obra excepcional. *Sintaxis del griego antiguo* és una obra coordinada per la professora M. Dolores Jiménez López (Universidad de Alcalá).

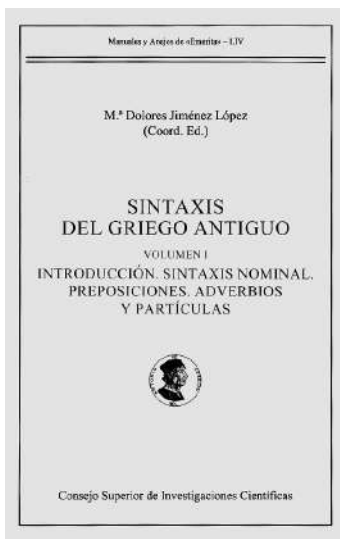
Notícies bibliogràfiques

Recull les aportacions d'un conjunt molt ampli de professors de diverses universitats espanyoles (per ordre d'aparició dels seus estudis): Emilio Crespo, Jesús de la Villa, M. Esperanza Torrego, Mercedes Díaz de Cerio, Daniel Riaño, M. Dolores Jiménez, Julián Méndez, Antonio R. Revuelta, Luz Conti, Helena Maquieira. Crec sincerament que és la millor obra de referència que es pot trobar en el mercat internacional sobre la complexa i fascinant sintaxi de la llengua grega antiga. És una obra molt virtuosa que pot ser llegida, consultada i usada des de diverses perspectives: com a manual universitari on es troben perfectament descrits i exemplificats els grans fenòmens característics de la llengua, com a obra de consulta sobre fenòmens puntuals que ens poden interessar i com a llibre que obre camins per a la reflexió filològica. Aquests dos volums magníficament editats contenen

una quantitat impressionant d'exemples (acompanyats de traduccions de gran precisió), que permeten contemplar una panoràmica de tota la història de la llengua i la literatura grega antigues observats des de la perspectiva dels fenòmens sintàctics. Els índexs: —analític de matrièries, de paraules gregues i de passatges citats— permeten amb tota facilitat trobar la qüestió desitjada.

Felicitem molt cordialment la professora M. Dolores Jiménez López i tots els professors i professores que han escrit aquesta obra perquè han fet una aportació extraordinària per a l'estudi de la llengua grega antiga, que és d'una utilitat i un interès extraordinaris per a tots els estudiosos i estudiants.

ÉTIENNE TROCMÉ, *La infancia del cristianismo*. Introducción de Xabier Pikaza, Madrid: Editorial Trotta 2021. 208 pàgines.

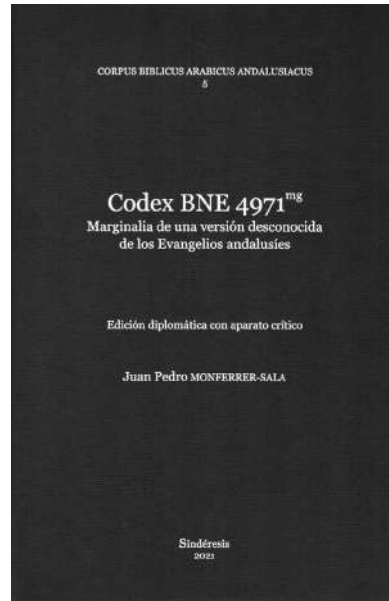

É. Trocmé (1924-2002), que va ser catedràtic de Nou Testament de la Facultat de Teologia Protestant de la Universitat d'Estrasburg va escriure aquest assaig, breu i d'enorme interès, sobre el primer segle de la història dels cristians: la mort de Jesús en creu, les aparicions del Ressuscitat, l'establiment dels deixebles a Jerusalem, la crisi causada pels seguidors de Jesús de llengua grega, les topades de Pau amb la gent de Jerusalem, les crisis amb el judaisme i la primera integració del cristianisme en el si de la societat grecoromana.

En tretze capítols breus i una conclusió, Trocmé ens ofereix una panoràmica francament molt atractiva de la complexa història de les dones i homes que van seguir Jesús ressuscitat.

JUAN PEDRO MONFERRER-SALA, *Codex BNE 4971^{mg}. Marginalia de una versión desconocida de los Evangelios andalusies. Edición diplomática con aparato crítico*, Madrid: Editorial Sinedresis 2021. 89 pàgines.

Ens trobem davant d'una obra d'una erudició portentosa. El professor Juan Pedro Monferrer, catedràtic de la Universitat de Còrdova, acaba de publicar una primícia absoluta: ha identificat que les notes marginals d'un manuscrit de la Biblioteca Nacional d'Espanya, que

conté una versió en àrab dels evangelis, corresponen al text d'una revisió desconeguda dels evangelis feta per traductors andalusins.

La trajectòria investigadora d'aquest savi professor (entre moltes altres coses) consisteix a publicar edicions crítiques de les traduccions àrabs dels textos bíblics realitzades per traductors cristians bilingües (coneixedors del llatí i arabo-parlants) de la península Ibèrica i del nord d'Àfrica. L'edició (text i dos nivells d'aparat crític) és impressionant.

Joan Ferrer

BUTLLETÍ DE L'ASSOCIACIÓ BÍBLICA DE CATALUNYA. Núm. 137. Maig del 2021

Direcció: JOAN FERRER, Gutenberg, 15 - 08397 Pineda de Mar. ESPERANÇA AMILL, Sant Antoni, 89 – 43800 Valls. Adreça electrònica: butlleti@abcat.cat. Secretaria: secretari@abcat.cat. Administració: Pla de Palau, 2 – 43003 Tarragona. Disseny de la coberta: Narcís Comadira. Composició: 3 x Tres (Valls). Impressió: Gràfiques Moncunill, SL (Valls). DL: B-23633-1978. ISSN: 2013-9373

PORTAL

El ministeri de catequista

José-Luis Arín Roig

Pàg. 1

ARTICLES

El projecte de Déu en favor de la humanitat.

El relat de la creació (Gn 1, 1-2, 4a)

Francesc Ramis Darder

Pàg. 3

Bíblia i egiptologia:

Abraham i Abisai, patriarques semites a l'antic Egipte

Jordi Cervera i Valls

Pàg. 17

La Passió.

Un guió escènic medieval en grec sobre la Passió de Crist

Sebastià Janeras

Pàg. 29

INFORMACIONS

La Bíblia del segle XIV: Primer llibre dels Paralipòmens

Pàg. 47

Història del Pròxim Orient antic

Pàg. 49

El cristianisme en els marges, ahir i avui

Pàg. 50

NOTÍCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Pàg. 53